

Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i samhällskunskap

En granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan

Ann-Sofie Ohlander

*Rapport II
från Delegationen för jämställdhet i skolan*

Stockholm 2010

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2010:33

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-598 191 91
Ordertel: 08-598 191 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen (SB PM 2003:2, reviderad 2009-05-02)
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som ska svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Textbearbetning och layout har utförts av Regeringskansliet, FA/kommittéservice

Tryckt av Elanders Sverige AB
Stockholm 2010

ISBN 978-91-38-23386-3
ISSN 0375-250X

Förord

DEJA – Delegationen för jämställdhet i skolan (U 2008:08) har bland annat till uppgift att lyfta fram kunskap om jämställdhet och genus i skolan.

Hur representeras kvinnor och män i våra läromedel i samhällskunskap? Den frågan har Ann-Sofie Ohlander, professor emeritus i historia, behandlat efter uppdrag från delegationen. I rapporten framhålls att det är en självklar utgångspunkt för att jämställdhetsaspekter ska tillgodoses i läromedel att flickor/kvinnor och pojkar/män förutsätts ha samma värde, och får motsvarande uppmärksamhet. Vidare framhålls att begreppet jämställdhet bör presenteras och diskuteras och att delar av böckernas innehåll bör problematiseras utifrån jämställdhetsaspekter. I rapporten påvisas att samtliga av de granskade läromedlen uppvisar brister i ovan nämnda avseenden. Problematiseringar av köns- och jämställdhetsaspekter finns, men är få.

Denna rapport är nummer två i en serie av forskarrapporter från DEJA. Den första rapporten – av samma författare – behandlade genus och jämställdhet i läromedel i historia. De rapporter som följer kommer att behandla andra aspekter av genus och jämställdhet i skolan. Rapporterna kommer alla att publiceras under 2010, och föregår Delegationens slutbetänkande, som överlämnas till regeringen senast den 30 november 2010.

Syftet med rapporterna är att bidra till ny kunskap samt sammanställa och sprida kunskap och därigenom stimulera diskussionen om jämställdhet och genus i skolan. Författarna står själva för innehållet i rapporterna.

Ytterligare information om vår delegation finns på webbplatsen www.jamstallldhetiskolan.se.

DEJA – Delegationen för jämställdhet i skolan (U 2008:08)

Anna Ekström
Ordförande

I DEJA:s rapportserie har tidigare publicerats:

Rapport Titel

I *Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia*
(SOU 2010:10)

Innehåll

Uppdraget	7
Frågeställningar och uppläggning	9
<i>Samhällskunskap, lärobok för de första skolåren</i>	11
Bilder: 146 pojkar/män och 92 flickor/kvinnor	12
God grundtanke genomsyrar boken	13
Grundskoleboken <i>SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken</i>	15
Avsnitt om jämställdhet och kvinnor	16
Kortare avsnitt om kvinnor eller jämställdhet.....	19
Närläsning av övrig text.....	21
Namngivna och/eller på bild: 50 män och 26 kvinnor.....	24
Bilder	27
Få arbetsuppgifter med jämställdhetsperspektiv.....	28
Summering.....	29
Lärohandledning till <i>SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken</i>	31
Lärohandledning.....	31
Genomtänkt undantag	32
Kvinnors historiska roll förbigås.....	32
Nutidens Sverige och världen.....	34

Övertikt för pojknamn	35
Jämförelse lärobok och lärarhandledning	35
Gymnasieboken <i>Exposé Samhällskunskap A</i>.....	37
Avsnitt med jämställdhetsaspekter.....	38
Närläsning av övrig text	39
Namngivna kvinnor och män	46
Bilder	49
Avslutande kommentar	52
Gymnasieboken <i>Mittpunkt Samhällskunskap A</i>.....	55
Avsnitt med jämställdhetsaspekter.....	56
Närläsning av övrig text	57
Namngivna män och kvinnor	63
Bilder	64
Sammanfattande synpunkter	
Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i samhällskunskap	67
Sammanfattande synpunkter	67
Grundskoleboken <i>Samhällskunskap</i>	68
Grundskoleboken <i>SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken</i>	68
Lärarhandledning till <i>SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken</i>	71
Gymnasieboken <i>Exposé Samhällskunskap A</i>	71
Gymnasieboken <i>Mittpunkt Samhällskunskap A</i>	73
Slutkommentar	77

Uppdraget

Delegationen för jämställdhet i skolan (DEJA) gav mig i april 2009 uppdraget att granska läromedel i historia och samhällskunskap med fokus på jämställdhet. Denna rapport behandlar läromedel i samhällskunskap.¹

Relevanta för uppdraget är delar av kommittédirektiven för DEJA. Där påpekas bland annat att jämställdhetsuppdraget formuleras i läroplanerna. Vidare betonas att kursplanerna i egenskap av bindande föreskrifter ska läsas mot bakgrund av läroplanerna, och att de ska kopplas till verksamheternas värdegrundsuppdrag. Där lyfts jämställdhet fram som ett grundläggande värde.²

Några punkter ur direktivens avslutande redovisning av delegationens uppdrag bör också vara värda att nämna i detta sammanhang. Punkt 4 handlar om att sammanställa kunskaper över områden av betydelse för utbildningen i skolan, där ny kunskap behövs, och punkt 6 att sammanställa och utvärdera metoder för att bryta traditionella könsmonster och könsroller.³

En grundläggande utgångspunkt är därmed läroplanens formulering om jämställdhet. Det heter där:

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla.⁴

Relevanta är också de allmänna demokratiska målen i läroplanen. I inledningen till kursplanen för samhällskunskap i *grundskolan* (årskurs 1–9) framhålls under rubriken ”Ämnets syfte och roll i utbild-

---

¹ Ulla-Britt Strömberg har granskat manuskriptet. För synpunkter och diskussioner tackar jag också Gunnela Björk, Örebro, Nils Mejer, Täby och Amanda Kälvemark, Uppsala.

² 2008: *Utbildningsdepartementet. Kommittédirektiv. Delegation för jämställdhet i skolan. Dir 2008:75, s. 3.*

³ *Ibid, s. 8.*

⁴ Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94. Ändring införd t.o.m. SKOLFS 2006:24. Förordning (SKOLFS 1994:1) om läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet 1994-02-17. (Senaste ändring SKOLFS 2006:23.)

ningen” att utbildningen i samhällskunskap ska ”förmedla demokratiska värden och stimulera till delaktighet i demokratiska processer”.⁵ Vidare heter det:

Ämnet samhällskunskap bidrar till förmågan att förstå och leva sig in i andras villkor och värderingar och därmed också till att kunna ta avstånd från och aktivt motverka olika former av förtryck och rasism. Utbildningen skall öppna för skilda uppfattningar och uppmuntra att de förs fram samt främja aktningen för varje människas egenvärde oavsett kön, klass och etnisk bakgrund. Pojkars och flickors, kvinnors och mäns lika rätt och möjligheter skall aktivt och medvetet tydliggöras.⁶

I inledningen till samtliga kursplaner för samhällskunskap i *gymnasieskolan* formuleras som mål ”att eleven omfattar och praktiserar demokratins värdegrund och förstår hur olika perspektiv och ideologier ger olika sätt att uppfatta samhället”.⁷

Kursplanen för *samhällskunskap A i gymnasiet* anger att ämnet syftar till ”att med demokratin som värdegrund bredda och fördjupa elevernas kunskaper om nutida samhällsförhållanden och samhällsfrågor”.⁸

En bakgrund finns också i Skolverkets rapport från år 2006: *I enlighet med skolans värdegrund?*⁹ Där granskar pedagogerna Britt-Marie Berge och Göran Widding läroböckers värdegrunder ur ett könsperspektiv. De pekar på brister i detta avseende i läromedel i samhällskunskap för grundskolan och gymnasiet. Kön och jämställdhet finns visserligen med här och var i böckerna. Men en genomgående tendens är överrepresentation av pojkar, framför allt märkbar i exempel, i framställningen av internationella förhållanden och i bilderna. Vidare saknas upplysningar om ideologier utvecklade av kvinnor. Kommentarer om makt, kön och jämställdhet är ytterligt sparsamma. De särskilda avsnitt där kön och jämställdhet behandlas ”ligger som isolerade öar utan koppling till de övriga avsnitten”.¹⁰

---

⁵ Kursplan för Samhällskunskap. Inrättad 2000-07 SKOLFS: 2000:135.

⁶ Ibid.

⁷ Gymnasieskolan. Ämne-Samhällskunskap. SKOLFS 2000:7.

⁸ Kursplan för SH1201-Samhällskunskap A. Inrättad 2000-07 SKOLFS: 2000:7.

⁹ 2006: Skolverket. Rapport 285, *I enlighet med skolans värdegrund? En granskning av hur etniska tillhörighet, funktionsbinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker*. Sidorna 28–41 innehåller ett sammandrag av Berges och Widdings rapport. Den finns i sin helhet på Skolverkets hemsida: *En granskning av hur kön framställs i ett urval av läroböcker. Underlagsrapport till Skolverkets rapport: ”I enlighet med skolans värdegrund?”* av docent Britt-Marie Berge och adjunkt Göran Widding, Umeå universitet.

¹⁰ Skolverket, Rapport 285, s. 30.

Frågeställningar och uppläggning

På frågan ”Vad är samhällskunskap?” ger en lärobok för grundskolans senare klasser följande svar: ”Samhällskunskap ger dig kunskaper om det nutida samhället. Du läser om ekonomi, politik och socialt liv. Du får också veta hur du kan vara med och påverka samhällsutvecklingen.”¹ I samma lärobok ställs också frågan ”Varför ska man läsa samhällskunskap?” Svaret utvecklas under tre rubriker: ”För att du lever i en demokrati”, ”För att du ska klara dig bättre i samhället” och ”För att du ska kunna vara med och påverka samhällsutvecklingen”.²

Praktiskt behandlas detta genom att läromedlen ger samhällsnyttig information av olika slag. Det innebär att material tas från en rad olika områden och discipliner: geografi, historia, juridik, medie- och kommunikationsvetenskap, nationalekonomi, religionsvetenskap, socialantropologi, sociologi och statsvetenskap. Eftersom läroböckerna saknar en egentlig utgångspunkt och kärna tenderar de att bli konglomerat av olika infallsvinklar och områden. Läromedlen i samhällskunskap har dessutom i allmänhet flera författare som företräder olika expertis. Trots gemensam layout och uppläggning är kapitlen i böckerna ofta fristående från varandra, saknar korsreferenser och följer ingen enhetlig linje. En företeelse eller synvinkel som spelar en viktig roll i ett kapitel kan vara helt frånvarande i nästa. Det är därmed svårt att göra helhetsanalyser och ge omdömen som gäller läromedel i samhällskunskap i sin helhet.

Fyra läromedel och en lärarhandledning ingår i min granskning. En av böckerna är avsedd för de allra första åren i skolan. Den heter helt enkelt *Samhällskunskap* och är författad av Marie Willebrand med teckningar av Anette Blåberg.³

---

¹ Bjessmo, Lars, Fowelin, Peter, Isaksson, David, Johnson, Anders & Nohagen, Lars, *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken*. 2 uppl, 2 tryckn, Bonniers Utbildning, Stockholm 2007, s. 2.

² *Ibid.* s. 12–13.

³ Natur och Kultur, Stockholm 2008.

Vidare ingår en lärobok för grundskolans senare klasser: *SO Direkt. Sambälle. Ämnesboken*.⁴ Den är en sammanslagning av tre läroböcker, avsedda för klasserna 6–7, 8 och 9. Därmed är den också mer omfattande än övriga läroböcker jag granskat. En lärarhandledning till den del i *SO Direkt* som riktar sig till klasserna 6–7 ingår också i granskningen.⁵

Två av de granskade böckerna är avsedda för gymnasiet: *Exposé Samhällskunskap A* och *Mittpunkt Samhällskunskap A*.⁶

Jämställdhet mellan könen i läromedel i samhällskunskap är alltså den grundläggande utgångspunkten för min granskning. På ett elementärt plan gäller frågorna det utrymme och den vikt som ges åt kvinnor och män och deras förhållanden i läroböckerna. Jag undersöker också i vilken utsträckning böckerna kan sägas ha ett könsneutralt perspektiv, det vill säga handla om *människor*, både kvinnor och män. Nästa steg i analysen är att granska just jämställdheten. Hur definieras jämställdhet mellan könen? Hur behandlas och framställs kvinnor respektive män i förhållande till varandra? Kan man urskilja kvinnliga och manliga perspektiv? Är både kvinnor och män subjekt, huvudpersoner i framställningen, eller finns det skillnader? Slutligen tas frågan upp om böckerna också innehåller analyser av homosexuella, deras ställning och rättigheter i samhället.

I min analys av respektive bok gör jag först en genomgång av de avsnitt som särskilt behandlar köns- och jämställdhetsperspektiv. Därefter behandlar jag övriga delar av böckerna. Jag går också igenom illustrativt material: bilder, teckningar och grafiska framställningar. I slutet av denna rapport finns en sammanfattning av granskningen och de slutsatser den gett upphov till.

---

⁴ Bjessmo, Lars, Fowelin, Peter, Isaksson, David, Johnson, Anders & Nohagen, Lars, *SO Direkt. Sambälle. Ämnesboken*. 2 uppl, 2 tryckn, Bonniers Utbildning, Stockholm 2007.

⁵ Behrnetz, Johnny, Fowelin, Peter, Sellerfors, Fredrik, *SO Direkt. Sambälle. Lärarhandledning 1*. Bonniers Utbildning, Stockholm 2003.

⁶ Andersson, Mats, Arlt, Michaela, Deniz, Fuat, Engelbrekt, Kjell, von Hofer, Hanns, Holmgren, Ci, Lagergren-Wahlin, Fredrika, Lidskog, Rolf, Ring, Börge, Svensson, Annika, Tham, Henrik. *Exposé Samhällskunskap A*. 3 uppl. Liber, Stockholm 2009; Nilzon, Madeleine, Roslund, Mats & Öberg, Ingemar, *Mittpunkt Samhällskunskap A*. Studentlitteratur, Lund. 2009. I Skolverkets granskning av hur skolans värdegrund återspeglas i olika läromedel ingår *SO Direkt. Sambälle. Ämnesboken*, del 1, samt lärarhandledningen till denna. Gymnasieböckerna i min granskning är andra än de som ingår i Skolverkets granskning, som inte heller tar upp någon lärobok för grundskolans första klasser.

Samhällskunskap, lärobok för de första skolåren

Samhällskunskap är namnet på en lärobok avsedd för de första skolåren.¹ Boken, eller snarare häftet, har 48 sidor. Den är rikt illustrerad, framför allt med teckningar som ska belysa innehållet. I inledningen introduceras pojken Sam och flickan Sara, som följer med genom boken. Sam har ett handikapp, en arm med protes. Sara har invandrarbakgrund, från Chile (s. 4–5).

Begreppet "samhälle" definieras inte men belyses med att "Alla människor lever i samhällen" (s. 4). I olika avsnitt berättas om boende, familjen och hur familjen har förändrats genom historien, kommuner, beskattning, Sverige från norr till söder, arbetsplatser, skola, mobbning, sjukvård, trafik och demokrati – både dess uppkomst i antikens Grekland och i dagens Sverige. Sist finns ett uppslag om barns rättigheter.

Textavsnitten är korta och avsedda att vara enkla. Illustrationer i flerfärg får stort utrymme. Det finns också foton. Till varje avsnitt hör en särskild fråga, markerad med ett stort rött frågetecken, till exempel "Får man protestera mot sin egen kommun?" (s. 13) och "Vad gör ni för att slippa mobbning på er skola?" (s. 39).

Jämställdhet tas inte explicit upp någonstans i boken. Däremot finns en tydlig strävan att ge utrymme åt både flickor och pojkar, inte minst i de tecknade illustrationerna. Etnicitet är uppmärksammas på ett liknande sätt.

Sam och Sara är huvudpersoner i texten. I övrigt nämns bara namn i familjeavsnittet, där olika familjer illustreras genom att familjemedlemmarna får namn och preciseringar, till exempel "Mamma Karin", "Pappa Pedro", "Styvpappa Lars", "Lars dotter Helena" osv. (s. 18–19). Inga namn på verkliga personer finns i bokens texter.

---

¹ Willebrand, Marie, *Samhällskunskap*. Teckningar Anette Blåberg. Natur och Kultur, Stockholm 2008.

I avsnittet om demokrati i Sverige frågas dock efter namnet på en verklig person: ”Vet du vad Sveriges statsminister heter?” (s. 43).

Bilder: 146 pojkar/män och 92 flickor/kvinnor

På nästan alla bilder, såväl teckningar som foton, finns det människor. En översiktlig beräkning av antalet flickor/kvinnor respektive pojkar/män ger till resultat 146 pojkar/män och 92 flickor/kvinnor.²

Övervikten för pojkar/män är större i foton än i de tecknade illustrationerna, med undantag för avsnittet om demokrati. Det har underrubriken ”Sagan om att bestämma” (s. 40–41) och illustreras med fem tecknade bilder med motiv från det antika Grekland. Demokratin, heter det, uppstod när ”kluriga män” satte sig ned och grubblade över problemet att det är omöjligt att få alla att tycka lika. Resultatet blev demokratin i Aten. På två av bilderna finns kvinnor med. På den ena står en kvinna i utkanten, pekar finger och säger ”Buu” – hon uttrycker väl därmed sin irritation över männen på bilden och deras bråk med varandra. På en annan bild illustreras den ”röra” som uppstår när ingen bestämmer och alla får göra som de vill. Här finns en kvinna i bakgrunden, och två kvinnor i förgrunden som verkar lika oense som männen på bilden. På de följande bilderna är det ”kluriga män” som överlägger och som också agerar i den fungerande demokratin.

På nästa uppslag handlar det om demokratin i Sverige (s. 42). Texten svarar på frågorna: ”Hur bestämmer man åt många?” och ”Vad gör en politiker?” I en ruta redovisas ”Regler för demokrati”. De olika partiernas namn presenteras med symboler. Uppslaget illustreras också med en bild på riksdagshuset och en interiörbild där ledamöter skymtar i bänkarna (s. 43).

Presentationen är väl och tydligt genomförd, såväl i text som i illustrationer. I avsnittet om demokratin i Aten framgår tydligt att det bara är männen som deltar. Men i avsnittet om Sverige nämns ingenting om kvinnor, och det finns inte heller någon bild där en kvinna agerar politiskt. Man kan därmed lätt få intrycket att demokrati är något som bara berör män och att politik sköts av män. Ingenstans nämns heller något om kvinnors sena rösträtt och

² Alla bilder har inte tagits med i beräkningarna, detta på grund av att några är svåröverskådliga. Det är i några fall också svårt att se om bilden föreställer en flicka/kvinna eller pojke/man. De siffror jag presenterar kan därför vara litet osäkra, men utfallet blir ändå tydligt. De bilder jag räknat utifrån finns på omslaget, innehållsförteckningen (s. 6) och på sidorna 4, 5, 8–10, 14–23, 25, 28, 30–41 och 44–47.

inträde i det politiska livet. En presentation av till exempel de engelska suffragetterna eller den svenska kvinnliga rösträttsrörelsen kunde ha varit på sin plats. Också i andra sammanhang slår könsstereotyper igenom. Barnarbete förr i tiden illustreras med ett foto på tretton pojkar som arbetar på en såg (s. 20). Flickors/kvinnors arbete och liv i jordbruk och annan verksamhet förr i tiden finns inte med. Fotona domineras som nämnts av män och där finns manlig bonde (s. 21), rörmokare (s. 8), sopåkare (s. 8), en pojke som spelar fotboll och en pojke som spelar bastuba (s. 46).

Teckningarna uppvisar inte samma könsstereotyper. Å ena sidan visas traditionella könsroller, till exempel en pojke som sågar (s. 35). Å andra sidan berättas om den fiktiva Sara att hon spelar både trumpet och basket, sysselsättningar som möjligen fortfarande förknippas främst med män (s. 5). Det finns också en teckning av sjukvårdspersonal: en manlig läkare, kvinnlig sjuksköterska, manlig vaktmästare, men manlig – invandrad? – undersköterska (s. 15). Lärare är i boken både kvinnor och män, och det finns också ett gammalt skolfoto där man skymtar en myndig lärarinna i bakgrunden.

God grundtanke genomsyrar boken

Ambitionen i *Samhällskunskap* är uppenbarligen att ge lika utrymme åt flickor/kvinnor och pojkar/män, och den grundtanken genomsyrar boken. Men det finns alltså brister. Särskilt viktigt är att man borde peka på kvinnors delaktighet i demokratin och berätta hur kvinnor medverkade till att demokratin genomfördes. Och även om olika familjeformer och förhållanden presenteras på ett bra sätt, kunde kanske rättigheten till föräldraledighet för båda föräldrarna ha funnits med och att de har samma möjlighet att delta i vård om och ansvar för barnen.

Grundskoleboken *SO Direkt.* *Samhälle. Ämnesboken*

Läromedlet *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken* är avsett för grundskolans årskurser 6 till och med 9.¹ Boken har fem författare. Såväl författare som illustratörer är män. Författarna presenteras inte, och det framgår inte heller vem som har skrivit vad. Läroboken är en samlingsvolym av tidigare tre enskilda upplagor för årskurserna 6–7, 8 och 9. Boken är därmed den mest omfattande i granskningen med sina 457 sidor.

Uppläggningsen är ambitiös och varierad med dels huvudtext, dels flera olika typer av ”rutor” med specialinformation. Boken ger också ett stort antal enskilda exempel med både verkliga och fiktiva företeelser och personer. Varje huvudkapitel har ett flertal arbetsuppgifter och avslutas med en sammanfattning kallad ”Direkt”, som ska lyfta fram de centrala delarna av innehållet. Boken är rikligt illustrerad med kartor, grafik, foton och teckningar.

SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken är sammansatt av flera delar. Avsikten är att behandla fem övergripande kunskapsområden: politik, ekonomi, kommunikation, miljö och socialt liv. Genomgående pedagogisk metod är att utgå från ”det lilla och bekanta i ungdomars närmiljö”. Därefter ”vidgas perspektivet till att omfatta Sverige och sedan världen” (VII). Den konsekventa strukturen till trots är det – förmodligen på grund av ämnets disparata karaktär – svårt att se boken som en helhet. Det gör det i sin tur svårt att åstadkomma en helhetsbedömning av boken ur jämställdhetssynpunkt.

Boken inleds med ett grundläggande avsnitt som ska svara på frågan ”Vad är samhällskunskap?”, en fråga som belyses ur flera perspektiv. Detta sker bland annat med utgångspunkt i den aktuella kursplanen, som innehåller kunskapsmål om demokrati och demo-

---

¹ Bjessmo, Lars, Fowelin, Peter, Isaksson, David, Johnson, Anders & Nohagen, Lars, *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken*. 2 uppl, 2 tryckn, Bonniers Utbildning, Stockholm 2007.

kratiska värderingar och också om ”människors villkor och hur dessa skiftar utifrån kön och social och kulturell bakgrund” (s. 16–17).

Bokens 17 huvudkapitel har rubrikerna:

- Ung i dag
- Lag och rätt
- Att delta i samhället
- Den privata ekonomin
- Att umgås med medier
- Du och miljön
- Vårt sociala liv
- Arbetslivet
- Vad är politik?
- Hur styrs Sverige?
- Ungdomar och droger
- Medier i Sverige
- Miljö och livsstil
- Ungdomsliv
- Samhällets ekonomi
- Den globala ekonomin
- Det globala samhället

Några rubriker i bokens innehållsförteckning handlar om jämställdhet och kvinnor. I slutet av boken finns ett kombinerat sak- och personregister. Bland personnamnen i registret finns inga kvinnor. Men en kontroll visar att boken ändå innehåller ett stort antal personnamn på både kvinnor och män, som av någon anledning inte redovisas i registret.

Avsnitt om jämställdhet och kvinnor

Inledningsvis tar jag upp de avsnitt om jämställdhet och om flickor/kvinnor som finns med i bokens innehållsförteckning, och där området alltså ägnas speciellt intresse.

Lag och rätt

Det första ”jämställdhetsavsnittet” i innehållsförteckningen finns i kapitlet ”Lag och rätt”. Ett uppslag där ägnas åt ”Våld mot kvinnor” (s. 74–75). Texten ger först fakta om mäns misshandel av kvinnor,

både dess omfattning och karaktär, bland annat att misshandeln ofta sker i hemmet och i parrelationer. Därefter handlar det om vad utsatta kvinnor kan göra, om kvinnohus och kvinnojourer. En grafisk översikt visar var våld mot kvinnor äger rum. Texten tar också upp att det i många fall rör sig om unga kvinnor. Sju arbetsuppgifter ställer både fakta- och diskussionsfrågor, till exempel "Vad tror du är orsaken till att män oftare än kvinnor låter ilska komma ut genom slag och slagsmål?" Nästa sida innehåller en intervju med en kvinna som arbetar på Alla kvinnors hus i Stockholm. Där ställs frågor dels om vilka män som slår kvinnor, dels om det stöd utsatta kvinnor kan få. Sidan illustreras med en bild på porten till Alla kvinnors hus.

Avsnittet kombinerar på ett bra sätt kvalitativ och kvantitativ information. Arbetsuppgifterna ger konkreta exempel och ställer väl formulerade frågor. Man kan dock sakna ett omnämnande av det speciella våld och tvång som flickor och kvinnor från så kallade hederskulturer riskerar att utsättas för. Detta problem tas inte heller upp i de avsnitt i boken som handlar om invandring. Den ovan citerade frågan om orsaken till att män oftare låter sin ilska ta form av våld än kvinnor kunde också ha ställts i andra delar av kapitlet. Utan att det kommenteras eller diskuteras gäller exemplen på brottslingar till övervägande del män, ett förhållande som ju stämmer med verkligheten. Men denna omständighet diskuteras alltså inte i kapitlet. Inte heller diskuteras flickors/kvinnors brottslighet och varför den är så mycket lägre än pojkars/mäns. När stora samhälleliga skillnader finns mellan könen borde de tas upp och problematiseras.

Vårt sociala liv

"Män och kvinnor" lyder en underrubrik i kapitlet "Vårt sociala liv" (s. 159–160). Där ges information om jämställdheten i Sverige, både om jämställdhetens principer och de svårigheter den möter i praktiken – kvinnor har sämre lön än män, det finns få kvinnliga chefer i toppositioner, kvinnor tar större ansvar för hemmet än män och är hemma mer när barnen är små. Föräldraförsäkringen nämns dock inte, vare sig här eller någon annanstans, och därmed inte heller att den till skillnad från andra socialförsäkringar delvis kan överlåtas mellan föräldrarna.

En jämförelse görs också med förhållanden internationellt, där det bland annat konstateras att Sverige, Finland och Norge är mer

jämställda än andra länder. ”Så långt har vi hunnit” är rubriken i en ruta som ger viktiga årtal om kvinnors ökade rättigheter i Sverige från 1848 till nutid (s. 159). Också här saknas information om föräldraförsäkringen från 1974 och framåt.

Arbetslivet

I kapitlet ”Arbetslivet” finns ett avsnitt med rubriken ”Skilda världar”, som tar upp både skillnader mellan kvinnor och män och förhållanden för invandrare (s. 183–185). Med statistik och exempel visas könssegregationen på arbetsmarknaden, löneskillnader mellan kvinnor och män redovisas liksom skillnader i heltids-, deltids- och oavlönat arbete. ”Viktiga jämställdhetsreformer” är rubriken på en ruta som ger årtal för kvinnors rätt till utbildning, tillträde till yrken, förbud mot avskedande vid graviditet, förlossning eller giftermål och införandet av jämställdhetslagen (s. 183). Under en rubrik om diskriminering nämns JämO, DO och Homo – boken är publicerad innan vi fick en gemensam diskrimineringsombudsman (s. 185). I arbetsuppgifterna finns tre frågor om kvinnor och män på arbetsmarknaden, bland annat frågan: ”Varför tjänar män i genomsnitt mer än kvinnor? Vad kan man göra åt det?” (s. 185).

Under rubriken ”Invandrare” i samma avsnitt (s. 184) tas inte frågan om flickors/kvinnors ställning bland invandrare upp. ”Ska man få bära slöja i SVT?” är rubriken till en ruta, som berättar om en kvinna som ville göra just det. Frågan om slöjans innebörd i olika kulturer diskuteras inte. En arbetsuppgift i anslutning till avsnittet lyder: ”Vilka skäl kan det finnas för och emot att bära slöja i tv? Tycker du att man som programledare ska få bära slöja i tv?”

I den ”Direkt”-sammanfattning som hör till kapitlet ”Arbetslivet” finns två stycken som tar upp könssegregation och löneskillnader mellan kvinnor och män på den svenska arbetsmarknaden (s. 191). Diskriminering definieras där som något som också innefattar kön.

Samhällets ekonomi

Ytterligare en rubrik i innehållsförteckningen markerar att det rör sig om kvinnor: ”Linda och Ellinor säljer jordgubbar” (s. 329) i kapitlet ”Samhällets ekonomi”. Ingenting i texten tar upp jämställdhetsaspekter, men valet av två flickor som försäljare kan visa på att

det finns en strävan i boken att i illustrationer och exempel ge plats åt både flickor och pojkar, kvinnor och män.

Kortare avsnitt om kvinnor eller jämställdhet

Det finns i boken också kortare underavsnitt, som specifikt tar upp kvinnor och/eller jämställdhet.

Polis Åsa

I kapitlet "Lag och rätt" finns en ruta med rubriken "Åsa – Polis på ungdomsroteln" (s. 61). Kön problematiseras inte i texten. Men polisyrket ses väl ofta fortfarande som manligt; valet av en kvinnlig polis som exempel kan därmed gå emot en gängse norm om kön.

Ett annat kortare avsnitt är "Anna Larssons vardag", som går över ett uppslag med fyra bilder av den fiktiva Anna i olika situationer i vardagen (s. 132). Texten tar inte upp någon jämställdhetsproblematik.

Om kvinnor i politiken

I kapitlet "Hur styrs Sverige?" finns en ruta om "Kvinnor i politiken" (s. 230). Där ges uppgift om kvinnornas andel i Sveriges riksdag och regering. Den allmänna rösträttens genomförande nämns också, liksom att den första kvinnan i en svensk regering utnämndes 1947. Hennes namn (Karin Kock) finns dock inte med. Ingen svensk kvinnlig politiker namnges i texten, men en bild visar den unga centerpolitikern Annie Johansson utan att hennes namn nämns. Ett tidigare uppslag har en bild där partikollegan Maud Olofsson är med. På följande sida finns en bild på Cecilia Stegö Chilò (m) i samband med en text om hur en regering utses i Sverige.

Rutan "Kvinnor i politiken" namnger alltså inga svenska kvinnliga politiker, men innehåller däremot namnen på sju internationella kvinnliga politiker: sex kvinnliga statschefer – bland andra Tarja Halonen och Benazir Butto – och nobelpristagaren Aung San Suu Kyi. Kvinnor och jämställdhet nämns inte i arbetsuppgifterna till kapitlet, inte heller i "Direkt-sammanfattningen.

”Lucky Strike-flickan”

”Lucky Strike-flickan” är rubriken till en ruta i kapitlet ”Ungdomar och droger” (s. 256). Där berättas om en amerikanska, Janet Stackman, som i sin ungdom gjort reklam för cigaretter, sedan drabbats av strupcancer på grund av rökning och nu reser runt och berättar om farorna med rökning. Någon kvinno- eller jämställdhetsaspekt läggs inte.

Ungdomar, tonåringar

I kapitlet ”Ungdomsliv” finns avsnittet ”Från ungdomsgäng till tonårgäng” (s. 318–323). Där skildras utvecklingen från jazzgosse till dagens stilar: hiphopare, rastas, punkare etc. Avsnittet är med ett undantag enbart illustrerat med bilder på pojkar/män. Texterna framställer varje enskild grupp som bestående i första hand av pojkar. I den mån flickor förekommer är det som ”påhäng”, ”spättor” etc. Detta överensstämmer säkert med i varje fall synsättet förr i tiden, men borde problematiseras. Flickor måste kunna ses som självständiga, eller i varje fall måste flickornas perspektiv kunna anläggas.

Befolkningsökningen och kvinnors villkor

”Recept mot befolkningsökning” är en rubrik i kapitlet ”Global utveckling”. En underrubrik lyder ”Flickor är mindre värda”. Med utgångspunkt i fakta om kvinnors och flickors ställning i stora delar av världen dras slutsatsen, att det mest effektiva medlet att få ned befolkningsökningen är att förbättra kvinnors ställning och se till att fler flickor får utbildning och arbete (s. 435). När kvinnorna får makt över sina liv föds färre barn. På följande sida finns en ruta med rubriken ”Många barn”. Där sägs att orsakerna till att fattiga familjer har många barn är tre: fattigdom, tradition och brist på kunskap. Här kunde man ha tillagt den centrala betydelse kvinnans ställning har i sammanhanget.

Trafficking

I samma kapitel finns längre fram en ruta med rubriken ”Trafficking – handel med människor” (s. 446). Där ges fakta om trafficking, och man hänvisar också till Lukas Moodyssons film *Lilja 4-ever*. En ung kvinna som arbetar på ett center för kvinnor i Litauen intervjuas.

Närläsning av övrig text

Efter denna genomgång av speciella avsnitt om jämställdhet och kvinnor fortsätter jag med lärobokens övriga texter. Fakta om jämställdhet och om flickor/kvinnor bör ju även finnas i de generella texterna, inte enbart i speciella ”reservat”.

Är kvinnor människor?

En viktig fråga att först ställa till texten är om flickor/kvinnor ses som en grupp för sig eller om de är självklart inkluderade i begreppet människor, precis som männen?

Ja, det verkar så. När ”människan” och hennes position mellan natur och kultursamhälle presenteras i början av boken sker det med en bild av en kvinna (s. 5). Mindre ”kvinnligt” blir det dock när man ska förklara hur samhället fungerar och använder ett fartyg som metafor med kaptenen som ”statsminister” (s. 8–9). Även om de agerande på båten och deras funktioner aldrig uttalat är män eller manliga, ligger föreställningen att det i första hand rör sig om män nära till hands.

Men respekten för kvinnan som människa finns där när man litet längre fram konstaterar, att det var ”först då alla kvinnor fick rösträtt 1921 som Sverige blev en demokrati” (s. 12). Längre fram, i kapitlet ”Att delta i samhället”, fastslås samma sak – demokratin var inte genomförd förrän kvinnorna, och därmed alla, fått rösträtt (s. 87). Det borde också ha varit värt att kommentera, att det dröjde länge i Europa innan allmän rösträtt genomfördes överallt, och att den europeiska demokratin därmed är en senare företeelse än den ibland framställs som.

Kapitlet ”Att delta i samhället” tar också upp skillnader mellan flickor och pojkar ifråga om rättigheter i dag, till exempel att ”tjejsporter” får lägre kommunala och andra anslag än ”killsporster” och

att undersökningar visar att pojkar får ca 75–80 procent av lärarnas uppmärksamhet på lektioner (s. 94).

Historiska brister

I fortsättningen riktar man i flera sammanhang uppmärksamhet mot skillnader mellan flickor och pojkar: sparmål, fickpengar, läsvanor, intressen, internet, TV (s. 114, 116, 130, 135). Pojkar läser serier och facktidskrifter mer än flickor, flickor spelar instrument i tidigare åldrar etc. Detta utan mer ingående resonemang om vad skillnaderna eventuellt kan innebära. Det finns också historiska tillbakablickar om barns arbete förr, som dock huvudsakligen illustreras med exempel som gäller pojkar (s. 101, 119).

Historiska exempel ges även i kapitlet "Arbetslivet". I bokens inledning finns en bild på en kvinna för hundra år sedan, som arbetar med höskörd (s. 21). Men i kapitlet om arbetslivet saknas väsentliga uppgifter om kvinnors arbete i historien. Så exemplifieras företagare i jordbrukssamhällets historia med "bonde, hantverkare, tvätterska eller handelsman" (s. 187). Att kvinnor i historien regelmässigt arbetade i såväl jordbruk och hantverk som handel, och att de också trots begränsade rättigheter kunde vara företagare inom samtliga dessa områden framgår inte. Däremot är det korrekt att det tunga tvättarbetet sköttes av enbart kvinnor. I kapitlet finns en ruta, som under rubriken "Tankar om arbete" presenterar citat om arbete från förr och nutid (s. 173). Här citeras åtta män, men endast en kvinna. Det är inte acceptabelt att kvinnors arbete i historien på detta sätt utelämnas. För nutida förhållanden finns däremot i kapitlets slut en bra sammanfattning om otillräckligheter i jämställdheten på dagens arbetsmarknad (s. 191).

Historiska brister finns också i kapitlet "Vad är politik?" Den atenska demokratin omtalas utan att det nämns att varken kvinnor eller slavar hade del i den (s. 200). Men i en ruta med rubriken "När blev Sverige en demokrati?" poängteras att detta inte skedde förrän med den allmänna rösträttens genomförande år 1921: "Det är först då som Sverige blev en verklig demokrati" (s. 206). Ytterligare en historisk brist är att kvinnorörelsen saknas i avsnittet om de politiska ideologierna. Där presenteras fyra ideologier: liberalismen, konservatismen, socialismen och "ekologismen", den sistnämnda sägs ha uppstått på 1990-talet (s. 208–209). Kvinnorörelsens ideologi med ursprung vid 1700-talets slut och med stark uppblomstring under

1800-talets andra hälft nämns överhuvudtaget inte. Ingenstans nämns heller att kvinnors ställning skulle ha beaktats i någon av de övriga ideologierna. Först i en ruta med rubriken "Folkrörelser" nämns kvinnorörelsen, och då felaktigt långt fram i tiden (s. 212). Som 1800-talets folkrörelser presenteras arbetarrörelsen, nykterhetsrörelsen och frikyrkorörelsen. Vid 1900-talets början anges idrottsrörelsen och hyresgäströrelsen ha uppstått. Kvinnorörelsen sägs däremot ha uppkommit först på 1970-talet, samtidigt med miljörörelsen. Historieskrivningen både i fråga om de politiska ideologierna och folkrörelserna i Sverige är här både bristande och felaktig.

I avsnittet "Hur styrs Sverige?" finns som tidigare nämnts rutan "Kvinnor i politiken". Avsnittet har också en skiss av den svenska regeringen där schematiskt tecknade kvinnor och män motsvarar den nuvarande regeringens fördelning på kön (s. 231). Men i övrigt finns ingenting om kvinnor, i den löpande texten namnges ingen kvinnlig svensk politiker, och de politiska kvinnoförbunden lyser liksom de politiska ungdomsförbunden med sin frånvaro. Kvinnor figurerar inte heller, vare sig som grupp eller enskilda personer, i avsnitten om kommuner, landsting eller EU.

Många texter utan jämställdhetsaspekter

I kapitlet "Ungdomar och droger" finns några inslag som tar upp jämställdhetsaspekter, bland annat genom jämförelser mellan flickor och pojkar. I en bildtext framhålls att fler flickor än pojkar röker (s. 253). Att fler pojkar än flickor i de tidiga tonåren snusar och dricker alkohol påpekas också i kapitlet (s. 255, 259). I en ruta får en kvinna vara exempel på en alkoholist (s. 262). Narkotikamissbruk illustreras med två pojkar (s. 266–67). Att flickors anorexi har jämförts med pojkars missbruk av anabola steroider nämns (s. 271). Utan att det förs några direkta diskussioner om jämställdhet finns ändå ett könsperspektiv med i kapitlet.

Detta könsperspektiv saknas dock helt i kapitlet "Medier i Sverige", en allvarlig brist när det gäller diskussionen av olika typer av medialt stoff, av mediebevakning och olika typer av medier. Också i avsnittet om reklam borde ett könsperspektiv ha lagts. En diskussion om kvinnliga och manliga journalister ur ett jämställdhetsperspektiv kunde också ha varit intressant.

Jämställdhetsaspekter saknas även i kapitlet "Miljö och livsstil". Detsamma gäller till stor del kapitlet "Ungdomsliv".

Likaså saknas jämställdhetsaspekter och könsperspektiv i kapitlen om "Samhällets ekonomi" och "Den globala ekonomin". Särskilt anmärkningsvärt är att perspektiv på flickor/kvinnor och jämställdhet saknas i delavsnitten "Flyktingar i världen" (s. 380), "Invandringen till Sverige" (s. 381–383) och "Mångkulturellt Sverige" (s. 384–385).

Inte heller kapitlet "Internationell politik" tar upp jämställdhetsaspekter. I den särskilda presentation av FN som finns i kapitlet nämns ingenting om FN:s arbete för kvinnor (s. 408–409). Kapitlet "Samhället och IT-revolutionen" saknar också jämställdhetsaspekter.

Bokens avslutande avsnitt har rubriken "Global utveckling". Också här är jämställdhetsaspekter dåligt representerade, men några finns med. Det finns exempel på kvinnors arbete och förhållanden i utvecklingsländer, som i en ruta om etiopiskan Sore Dube, som försörjer sig på att samla och sälja ved (s. 451) och en om Seleha Begun i Bangladesh som utnyttjade möjligheten att få ett mikrolån för att skapa försörjning åt sig och sina barn (s. 455).

Namngivna och/eller på bild: 50 män och 26 kvinnor

I registret till *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken* finns som tidigare nämnts inga namn på kvinnor. Däremot finns i bokens text både namn på kvinnor och namn på betydligt fler män än i registret. Nedan redovisas samtliga namn i boken, och för dem som inte tillhör de mest kända ges en kort presentation. Med i uppräkningslistan nedan finns också några välkända kvinnor och män som i boken endast finns på bild, utan att namnet nämns ens i en bildtext. Efter varje person anges om namnet finns i huvudtexten eller i en ruta och/eller om personen finns på bild.

Kvinnor

Begun, Seleha, låntagare i Grameen Bank i Bangladesh, 455, ruta
Bhutto, Benazir, 230, ruta
Dube Sore, etiopisk vedhandlerska och tiobarnsmor, 451, ruta
Engquist, Ludmilla, 269, bild
Finnbogadottir, Vigdis, 230, ruta
Gandhi, Indira, 230, ruta
Halonen, Tarja, 230, ruta
Harlem Brundtland, Gro, 230, ruta

Jebril, Nadia, journalist, 185, ruta
Johansson, Annie, politiker, 230, bild
Johnson, Malin, truckförare, 175, ruta
Karlberg, Inga-Lill Fong, författare, 83, ruta
Lace, Iluta, center för kvinnor i Lettland, 446, ruta
Lundström, Åsa, polis, 61, ruta
Margrethe, drottning, 230, ruta
Merkel, Angela, 230, ruta
Olofsson, Maud, 225, bild
San Suu Kyi, Aung, 230, ruta
Silvia, drottning, 220, bild
Stackman, Janet, arbetar mot rökning, 256, ruta
Stegö Chilò, Cecilia, 231, bild
Thatcher, Margaret, 230, ruta
Whitton, Charlotte, kanadensisk politiker, 173, ruta
Victoria, kronprinsessa, 220, bild
Zetterström, Maud, sjuksköterska, 175, ruta
Åkerman, Lisbeth, TV-journalist, 274, bild

Män

Annan, Kofi, 409, ruta
Berg, Lars-Eric, författare, 49, ruta, texten
Björklund, Jan, 222, bild
Boutros Ghali, Boutros, 409, ruta
Burke, Edmund, 210, ruta
Carl Philip, prins, 220, bild
Carl XVI Gustaf, 220, bild
Carlström, Gustaf, lantbrukare, 175, ruta
Carlzon, Jan, 173, ruta
Chrusjtjov, Nikita, 173, ruta
Churchill, Winston, 88, ruta, bild, 200, texten
Edison, Thomas Alva, 173, ruta
Eriksson, Sven Göran "Svennis", 403, ruta
Gorkij, Maksim, 173, ruta
Gustav Vasa, 235, ruta
Hammarskjöld, Dag, 409, ruta
Hansson, Per Albin, 234, texten
Hitler, Adolf, 221, ruta
Holmeros, Fredrik, SO-lärare, 175, ruta

Huntington, Samuel, historiker, 403, ruta
Hussein, Saddam, 401, texten
Hägglund, Göran, 225, bild
Isaksson, David, författare, 54, ruta
Jerome K, Jerome, 173, ruta
Kennedy, John F, 397, bild
Ki-Moon, Ban, 388, ruta, 406, bild, 409, ruta
Leijonborg, Lars, 222, bild, 225, bild
Lenin, Vladimir Iljitj, 192, bild, 205, bild
Lie, Tryggve, 409, ruta
Lindblom, Jakob Axelsson, ärkebiskop 1805–1819, 173, ruta
Luther, Martin, 420, texten
Marx, Karl, 210, ruta
Mc Carthy, Michael, ungdomssekreterare, 63, ruta
Mercator, 363, texten
Moodysson, Lukas, 446, texten
Parkinson, Northcote, C, 173, ruta
Pérez de Cuellar, Javier, 409, ruta
Persson, Göran, 128, bild, 234, texten
Peters, geograf, 364, texten
Reinfeldt, Fredrik, 128 och 225, bild, 234, texten, 272 och 275, bild
Reunanen, Mika, major, 175, ruta
Ricardo, David, 353, ruta
Sandström, Greger, anställd på byggföretag, 428, ruta
Smith, Adam, 210, ruta
Stalin, Josef, 192, bild, 205, bild, 401, texten
Thant, U, 409, ruta
Timbuktu (Jason Diakité), 277, bild
Trotskij, Leo, 173, ruta
Waldheim, Kurt, 409, ruta
Yunus, Muhammed, 45, ruta

Sammanlagt 50 män och 26 kvinnor är nämnda vid namn i boken och/eller finns på bild. Bland dessa finns kända personer, men också mera okända som används för att belysa en viss yrkesgrupp eller en mänsklig situation i Sverige eller utlandet. De 50 männen och 26 kvinnorna förekommer framför allt i särskilda faktarutor och i bildtexter. Men medan namn på män också finns på några ställen i den löpande texten återfinns som synes inga namngivna kvinnor där.

Antalet män är alltså nästan dubbelt så stort som antalet kvinnor. En viss övervikt av män förefaller naturlig med tanke på andelen framträdande män i delar av samhället och historien. Men man kan sakna namn på kvinnor av motsvarande betydelse, som till exempel Mary Wollstonecraft, Fredrika Bremer, Alva Myrdal, Karin Söder och Margot Wallström. Det kan också vara värt att påpeka, att tio av kvinnorna finns på samma sida i boken (s. 230), en ruta med en presentation av kvinnliga politiker. Även om både kända och okända kvinnor alltså finns representerade, borde fler ha kunnat nämnas.

Bilder

SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken är, som framgått, rikt och varierat illustrerad med teckningar, foton och grafiska framställningar. Såväl teckningar som foton används för att illustrera verkliga eller tänkta "typfall", gärna med en flicka eller pojke som huvudperson. I avsnittet "Lag och rätt" följs till exempel en fiktiv ungdomsbrottsling, en tonårspojke, genom olika instanser och får på det sättet illustrera ett begånget brott, polisingripande, rättsprocess och kriminalvård. Teckningar av fyra pojkar och tre flickor används för att exemplifiera olika livsstilar i kapitlet "Ungdomsliv" (s. 315). I kapitlet "Global utveckling" illustreras barns förhållanden i Latinamerika med typexemplen Luis, "sluminvånare" i Brasilien (s. 441), Daniel, student i Recife i Brasilien (s. 442) och Olga, skolflicka i Guatemala (s. 454). Jag har identifierat 35 sådana "typfall" i boken. I dem figurerar 21 pojkar och 14 flickor, en tydlig övervikt för pojkar alltså.

33 procent "kvinnliga bilder", 67 procent "manliga"

För en analys av könsfördelningen i bokens totala bildmaterial har jag valt att gå igenom de bilder som föreställer enbart flickor/kvinnor eller enbart pojkar/män. Sammanlagt har jag funnit 215 sådana bilder. Av dem föreställer 70 bilder enbart flickor/kvinnor (33 procent), och 145 enbart pojkar/män (67 procent). En viss övervikt för män kan ju vara befogad med tanke på den manliga övervikten av makthavare och i andra framskjutna positioner, särskilt historiskt sett. Men eftersom samhällskunskapen i allt väsentligt ska illustrera

den nutida situationen i Sverige och världen borde andelen flickor/kvinnor ha varit högre.

För män tycks gamla könsstereotyper råda i boken – män är soldater, arbetar i traditionellt manliga yrken, spelar ishockey. På ett par bilder ses mannen i rollen som familjefar, men det finns ingen bild som visar en ensamstående pappa, eller där en pappa tar hand om ett barn. När ensamstående föräldrars förhållanden behandlas är de enbart kvinnor (s. 97, 120, 123). Det finns också i boken ett flertal bilder på mödrar med barn. Men boken innehåller också flera bilder på kvinnor i sysselsättningar som inte har setts som traditionellt kvinnliga. Dit hör två bilder på kvinnliga poliser (s. 25, 61) och en på en kvinna som gör värnplik (s. 87).

Få arbetsuppgifter med jämställdhetsperspektiv

Frågor och arbetsuppgifter till de olika avsnitten förekommer rikligt i *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken*, sammanlagt över 550 stycken. Endast ett fåtal av dessa innehåller eller kan leda fram till jämställdhetsaspekter. Sammanlagt har jag räknat till 18 sådana frågor, eller drygt 3 procent av samtliga, men det är möjligt att ytterligare några frågor eller uppgifter i förlängningen skulle kunna medföra resonemang som rör jämställdhet. Flest uppgifter med jämställdhetsaspekter finns i kapitlet "Lag och rätt", där sju frågor ställs om våld mot kvinnor (s. 74). Frågorna gäller möjligheterna för utsatta kvinnor att få skydd, vilka kvinnor som mest utsätts för våld, hur man kunnat få kontakt med utsatta kvinnor, varför det finns ett stort mörkertal, hur stor del av våldet som begås i hemmet, hur det kan komma sig att män oftare griper till våld än kvinnor och också en fråga om hur en skilsmässa kan påverka våld mot kvinnor.

I kapitlet "Vårt sociala liv", som innehåller en översikt om viktiga årtal i kvinnans emancipation, finns ett par frågor som rör jämställdhet (s. 160). Det gäller skillnaden mellan begreppen jämlikhet och jämställdhet och hur långt Sverige, i vars grundlag står att alla människor har lika värde, har kommit i fråga om jämställdhet.

Också i avsnittet "Arbetslivet" finns flera frågor om kvinnor (s. 185). De gäller könssegregationen på arbetsmarknaden, orsakerna till att kvinnor och män väljer skilda yrken och varför män genomsnittligt får högre lön än kvinnor. Vidare finns frågor om hur flickor och pojkar blir behandlade i skolan (s. 95), om skillnader i fickpengar för flickor och pojkar (s. 115) och också ett par frågor

om flickors och pojkars läsvanor (s. 136). Frågor som berör jämställdhet förekommer, som synes, främst i bokens första delar.

I proportion till den information om flickor/kvinnor, pojkar/män och om jämställdhet som finns i boken, borde frågor som aktualiserar jämställdhetsaspekter ha varit fler. Den ”utglesning” som detta innebär betyder att jämställdhetsaspekter i arbetsuppgifterna är färre än vad som finns i lärobokens texter. Större utrymme ägnas andra diskrimineringsfrågor, till exempel rasism, flyktingar och migration. I dessa sammanhang finns ju också viktiga jämställdhetsaspekter, men de berörs varken i arbetsuppgifterna eller i lärobokstexten.

Summering

Den sammantagna bilden av *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken* blir disparat. Det är svårt att ge en helhetsbedömning. Det har antagligen att göra med ämnets lösligt sammansatta och splittrade karaktär – man har från olika ämnen och områden föst samman informationer, som betraktas som ”nyttiga” och benämner detta samhällskunskap.

Det tycks i *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken* finnas en övergripande ambition att beakta jämställdhetsaspekter och lyfta fram kvinnors insatser och förhållanden. Detta märks bland annat i inslag om jämställdhet, politiskt och ekonomiskt, och i ambitionen att få med kvinnor som exempel i olika sammanhang. Men i vissa avsnitt saknas jämställdhetsaspekter helt. Särskilt de historiska tillbakablickarna är bristfälliga, och ibland direkt felaktiga, som när det gäller kvinnors arbete, rättigheter, kvinnoideologi och kvinno-
rörelsen.

Även om boken har både ambitioner och förtjänster när det gäller jämställdhetsperspektiv och flickors/kvinnors förhållanden, saknar den en genomgående problematisering av kvinnlighet och manlighet. Den anonyma huvudpersonen tenderar att vara en man, medan kvinnor förbigås eller tas med som något ”extra”, litet utanför det normala. För ett genomfört jämställdhetsperspektiv krävs att man uttalat utgår från att både kvinnor och män, flickor och pojkar, lever i samhället och att det finns anledning att fråga efter jämställdhetsaspekter i många samhälleliga sammanhang. Den uteblivna problematiseringen av kön i *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken* kan också vara en anledning till att boken överhuvudtaget inte berör homosexuellas förhållanden och rättigheter.

Lärohandledning till *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken*

Lärohandledning

För de olika nivåerna från klasserna 6–7 finns till *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken* tre lärohandledningar. För att undersöka hur boken ska användas i undervisningen har jag gått igenom lärohandledningen för årskurs 6–7.¹ Den gäller därmed bara vissa moment i läroboken. Förutom en inledande orientering innehåller den huvudavdelningarna:

- Vad är samhällskunskap?
- Ung i dag
- Lag och rätt
- Att delta i samhället – rättigheter och skyldigheter
- Den privata ekonomin
- Att umgås med medier
- Du och miljön

För varje huvudavdelning finns flera underavdelningar. De inleds med en orientering om det centrala i respektive avsnitt. Vidare finns exempel på övningar, uppgifter för projekt och grupparbeten, repetitionsfrågor, diskussionsfrågor, prov och underlag för bedömningar för olika betygsnivåer. Till avsnitten finns också illustrerande OH-material. Anknypningar sker genomgående till materialet i läroboken.

Begreppet jämställdhet nämns inte, vare sig i orienteringen till lärarna eller i det övriga materialet. Läro- och kursplaner återges dock utförligt, också i de olika avsnitten, och här finns aspekter som har relevans för jämställdhet. Det gäller till exempel avsnittet

---

¹ Behrnetz, Johnny, Fowelin, Peter, Sallerfors, Fredrik, *SO Direkt. Samhälle. Lärohandledning 1*. Bonniers Utbildning, Stockholm 2003. Lärohandledningen är tryckt 2003, vilket kan innebära att den inte uppdaterats i förhållande till den här granskade läroboken, tryckt 2007.

”Ung i dag”, där det ur kursplanens mål för betyget Godkänd citeras, att eleven ska kunna belysa ”skiftande villkor utifrån kön och social bakgrund” (3:10). I vissa av avsnitten finns också sådana aspekter med, men på ett undantag när verkar det som om de fått betydligt mindre genomslag än i läroboken.

Genomtänkt undantag

Undantaget gäller huvudavdelningen ”Lag och rätt”. Där tar ju läroboken i ett särskilt avsnitt upp mäns våld mot kvinnor och diskuterar såväl rättsliga aspekter som hur kvinnor kan skydda sig mot våld, att det finns kvinnojourer etc. Detta återkommer i lärohandledningen, där det finns avsnitt med en ingående och varierad problematisering av ”Tjejer och våld”. Inte bara det våld som flickor/kvinnor riskerar att utsättas för diskuteras, utan man tar också upp skillnaden i brottslighet mellan flickor och pojkar – 5 procent av ungdomsbrotten begås av flickor (4:14-15). Man ställer också den intressanta frågan om flickors möjligen ökande benägenhet att använda våld enbart ska ses som något negativt.

Avsnittet knyter också fint an till lärobokens text om våld mot kvinnor och ger frågor, upplysningar och diskussionsämnen i anslutning till detta (4:21, 4:26, 4:36). Lärobokens fiktiva skildring av en konflikt i hemmet används för frågor om makten i hemmet och om mäns större våldsbänägenhet än kvinnors. I förslaget till prov finns också en fråga om kvinnors utsatthet för våld från män (4:36), likaså i avsnittets avslutande ”Tänk-efter-frågor” (4:38). Intrycket blir att lärohandledningen i detta avsnitt väl använder och dessutom vidareutvecklar det material som finns i läroboken.

Kvinnors historiska roll förbigås

Någon problematisering jämförbar med den i avsnittet ”Lag och rätt” förekommer inte på andra håll i lärohandledningen, men det finns sporadiska upplysningar om flickor/kvinnor. Besvärande är, liksom i läroboken, bristerna i de historiska framställningarna.

Kvinnors liv kommer bort

Till avsnittet "Ung i dag – leva i Sverige" finns en OH-bild som ska illustrera "Människans åldrar" och den långa tidsrymden mellan "jägarsamhället" å ena sidan och "jordbrukssamhället", "industri-samhället" och "tjänste/informationssamhället" å den andra. "Jägar-samhället" illustreras med en pilbåge med två pilar, jordbrukssamhället med en grep ställd i jord, industrisamhället med en skift-nyckel och tjänste/informationssamhället med ett "i" som på en informationsskylt.

Men när man använder termen "jägarsamhället" i stället för det brukliga "jägar- och samlarsamhället", och symboliserar med pilbågen, kommer kvinnorna och deras liv helt bort. I "samlarsamhället" är det just, hävdar forskningen, kvinnorna som samlar in växter, frön, frukter, bär, smådjur och annan föda. "Jordbrukssamhället" kunde gärna ha illustrerats med en ko, en handkvarn, en mjölkbytta, en smörkärna eller rentav en slända eller spinnrock – alla står för arbeten som kvinnor utförde. Industrin kunde också ha symboliserats med något som hade visat arbete där kvinnor – och för den delen barn – dominerade, till exempel textil-, porslins- eller tändsticksindustrin.

Invandrade arbeterskor saknas

Samma genomgående manliga bild av arbetet i historien ges också i texten till avsnittet "Ung i dag – leva i Sverige". Där finns en historisk översikt över invandringen till Sverige, alltifrån samerna och framåt (3:7). Här nämns munkar, rådmän, borgmästare, svedjebrukare, gruvarbetare, vävare, glasblåsare och krigsfångar. Efter 1945 rekryterades "arbetare". Avsikten är säkert inte att påstå att det enbart var män som invandrade, men intrycket blir ändå just detta. Att sidenmanufakturerna på 1700-talet lika väl som textilindustrin på 1900-talet värvade kvinnliga arbetare från Tyskland respektive Finland kunde till exempel ha varit värt ett omnämnande. I den OH-bild, som ger upplysningar om den moderna invandringen till Sverige, finns ingen uppdelning på kön.

Inget om kvinnors väg till inflytande

Bristfällig ur kvinno- och jämställdhetssynpunkt är också den historiska framställningen i avdelningen "Att delta i samhället – rättigheter och skyldigheter". Här finns en OH-bild som ska spegla den politiska och ideologiska diskussionen i samhället under 1700-, 1800- och 1900-talen. Det handlar för respektive århundrade om "personliga rättigheter", "politiska rättigheter" och "sociala rättigheter". Men varken i exemplen eller i de tillhörande texterna finns någonting om kvinnors juridiskt, ekonomiskt och politiskt underordnade ställning och det arbete som ledde till att den gradvis försvann. Inte heller läroboken tar ju upp kvinnorörelse och kvinnoideologi förrän i nutid. Däremot finns i läroboken en uppställning över kvinnans ökade rättigheter från 1800-talets mitt och framåt, men den har tyvärr ingen motsvarighet i lärohandledningen.

Nutidens Sverige och världen

Också i de avsnitt som gäller nutid finns få eller inga jämställdhetsaspekter. I "Ung i dag" saknas sådana både i avsnitten om Sverige och om i-länderna generellt. Men det kan noteras att när en tillhörande OH-bild visar olika familjetyper finns inte bara en ensam mamma utan också en ensam pappa med. Liksom i läroboken nämns dock inte någonstans föräldraförsäkringen eller diskussionen om huruvida den borde vara individuell. Det finns inte heller här, lika litet som i något annat läromedel i granskningen, någon upplysning om samkönade äktenskap med barn.

"Ung i dag" har också ett avsnitt om att vara barn och ung i u-länder. I detta finns ett par uppgifter om kvinnor. Under rubriken "Sant eller falskt?" ska eleverna pröva påståendet "Kvinnorna brukar jorden och hämtar vatten i Afrika" (3:34). Vattenförsörjningen och dess konsekvenser för kvinnor och barn i Afrika återkommer i ett exempel på vad som ska krävas för MVG på provet (3:45). En sida ägnas barnarbete och bristande skolgång i Bangladesh, där en kvinna och hennes barn får illustrera problemen. Att flickor har större svårigheter att få gå i skolan än pojkar nämns också.

Avsnittet "Barnens rätt" i huvudavdelningen "Att delta i samhället" har ett par väsentliga jämställdhetsaspekter. Där finns en diskussion om att hantera konflikter och man ställer frågan: "Handlar tjejer och killar olika i denna situation?" (5:16). I avsnittet diskuteras också

sexuella övergrepp mot barn, bland annat exemplifierat med ett övergrepp från en äldre pojke mot en yngre flicka (5:33).

Jämställdhetsaspekter saknas i avsnittet "Den privata ekonomin" och där finns inga jämförelser mellan flickor och pojkar. Liksom i läroboken saknas jämställdhetsaspekter på olika medier och journalistyrket i huvudavdelningen "Att umgås med medier". Däremot finns liksom i boken några upplysningar och uppgifter om flickors och pojkars olika läs- och medievanor (7:8, 7:10, 7:14). Jämställdhetsfrågor aktualiseras inte heller i huvudavdelningen "Du och miljön".

Övervikt för pojknamn

Få verkliga personer är nämnda vid namn i lärohandledningen, detta fåtal är huvudsakligen män. Däremot finns ett relativt stort antal fiktiva namn, för det allra mesta på flickor och pojkar i olika tänkta situationer. De används för att illustrera förhållanden för ungdomar i Sverige och internationellt. Sammanlagt finns 47 fiktiva pojknamn och 24 flicknamn, alltså nästan dubbelt så många pojknamn som flicknamn.² Övervikten förklaras delvis av ett fiktivt exempel på ungdomsbrottslighet i huvudavdelningen "Lag och rätt", där både gärningsman och vittnen är pojkar, och där de följs genom hela rättsprocessen. Men trots detta kan övervikten inte vara helt motiverad av innehållet; de exempel som i övrigt används rör sig om ungdomar i olika situationer, som i varje fall enligt texten inte skiljer sig mellan flickor och pojkar.

Jämförelse lärobok och lärohandledning

Jämställdhetsaspekterna i lärohandledningen till A-kursen i *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken* är alltså få, med undantag för i huvudavdelningen "Lag och rätt". Läroboken verkar i detta avseende mer "blandad" och vittnar i vissa delar om en klar ambition att om inte alltid beakta och diskutera jämställdhetsfrågor så åtminstone ta upp flickor/kvinnor som exempel. Det samlade intrycket blir tyvärr att en del av detta försvunnit på vägen till lärohandledningen.

---

² När ett namn finns flera gånger på samma sida har jag bara räknat det en gång. Om ett namn skulle ha räknats med varje gång det nämns skulle övervikten för pojknamn bli ändå större.

Gymnasieboken *Exposé* *Samhällskunskap A*

Gymnasieboken *Exposé Samhällskunskap A*, avsedd för A-kursen (2009), är ytterligare ett exempel på de svårigheter för en helhetsbedömning som samhällskunskapsämnets disparata karaktär kan innebära.¹ På bokens försättsblad finns elva författare nämnda. Fyra av dem är kvinnor. Till skillnad från övriga böcker i granskningen finns en presentation av författarna (s. 361), och man kan därför se deras formella kompetens, och att de representerar ämnena kriminologi (2 personer), nationalekonomi, sociologi och statsvetenskap (2 personer)². Dessutom finns en riksdagsreporter, en frilansjournalist och två gymnasielärare utan angiven inriktning.³ Enligt baksidestexten behandlar *Exposé Samhällskunskap A* ämnesområdet med utgångspunkt i ”dagsaktuell forskning”, belyser demokrati och värdefrågor, ger faktakunskaper och analys samt ”historisk bakgrund, samtid och framtid”. Huruvida någon fackhistoriker finns bland författarna framgår inte. I baksidestexten uppges också att demokratifrågor ägnas stort utrymme.

Exposé Samhällskunskap A har 367 sidor och är indelad i tre huvudavdelningar med följande kapitel:

I. Individen:

Människan, samhället och kulturen

Arbete och pengar

Lag och rätt

---

¹ Andersson, Mats, Arlt, Michaela, Deniz, Fuat, Engelbrekt, Kjell, von Hofer, Hanns, Holmgren, Ci, Lagergren-Wahlin, Fredrika, Lidskog, Rolf, Ring, Börge, Svensson, Annika, Tham, Henrik. *Exposé Samhällskunskap A*. 3 uppl. Liber, Stockholm 2009.

² Sociologen Rolf Lidskog tycks i praktiken inte ha medverkat i boken, med honom skulle det bli 2 sociologer.

³ *Exposé Samhällskunskap A*, s. 361.

II. Samhället:

Massmedier
Social välfärd
Demokrati, ideologier och politiska partier
Det svenska statsskicket
Det civila samhället
Samhällsekonomi

III. Omvärlden:

Internationell politik
FN
EU
Sveriges utrikespolitik
Internationell politik i framtiden

Den tredje avdelningen är i sin helhet skriven av en författare, en statsvetare, medan övriga två avdelningar har flera författare.

Avsnitt med jämställdhetsaspekter

Alla kapitel har i innehållsförteckningen flera underrubriker, sammanlagt 72. En av dessa, i kapitlet "Social välfärd", heter "Jämställdhet och jämlikhet". Avsnittet är i sin helhet författat av statsvetaren Fredrika Lagergren Wahlin. Här finns en inledande del om jämställdhets/jämlikhetsfrågor, där den gemensamma diskrimineringslagen från 2008 presenteras liksom diskrimineringsombudsmannen. Ett underavsnitt diskuterar könsdiskriminering under rubriken "Kvinnor och män", med exempel på diskriminering från olika områden, till exempel löneskillnader mellan kvinnor och män och negativa reaktioner mot både kvinnor och män som tar ut föräldraledighet. I fortsättningen tas också sexuell läggning och identitet upp, och lagstiftning som förbjuder diskriminering på grund av sexuell läggning. Under rubriken "Etnicitet" påtalas i ett annat underavsnitt hur vissa kulturella och religiösa övertygelser kan leda till lagstridiga handlingar, kränkningar och våld mot framför allt flickor (s. 146–150).

Avsnittet "Jämställdhet och jämlikhet" beledsagas av en ruta som från år 1901 och framåt relativt detaljerat redovisar lagstiftning mot diskriminering (s. 151). Eftersom gifta kvinnors myndighet år 1921 finns med, borde man också ha upplyst om att ogifta kvinnor i Sverige blev myndiga vid 25 års ålder år 1863, år 1884 sänkt till 21 års ålder.

Kapitlen i *Exposé Samhällskunskap A* har ytterligare en mängd underrubriker förutom de som finns i innehållsförteckningen. I en text om postmoderna ideologier finns underrubriken ”Feminism och queerteori” som även tar upp kvinno/jämställdhetsfrågor. Här behandlas modern feministisk ideologi och dess teorier om samhällets orättvisa maktordning byggd på kön – patriarkatet. Feministernas mål beskrivs som ett samhälle där män och kvinnor inte tvingas att vara ”rosa” eller ”blå”, och där var och en fritt kan utveckla personlighet och förmågor. Med användningen av begreppet ”queer” vill man gå bortom manligt och kvinnligt och visa att ”en individs könsidentitet och sexuella läggning är personlig” (s. 178–179).

Närläsning av övrig text

Som framgått i stycket ovan är det således få rubriker och enskilda avsnitt som ägnas åt kvinnor och jämställdhet. Men rimligtvis bör läroboken också på andra ställen i texten ta upp jämställdhetsaspekter. I en bestämning av omfång och karaktär hos dessa inslag, liksom deras integration i texterna, redovisar jag en närläsning av övrig text i boken.

Här är ”utfallet” ojämnt. Ett par författare tar med perspektivet på några ställen, andra utelämnar det helt eller nästan helt. Det är svårt att se att sammanhanget i sig avgör om jämställdhet tas upp eller inte; det verkar snarare bero på författarnas inställning och kunskaper. Någon genomgående eller konsekvent jämställdhetslinje eller diskussion om kön finns inte.

Människan, samhället och kulturen

”Individen” – den första av bokens tre huvudavdelningar – inleds med kapitlet ”Människan, samhället och kulturen” (s. 8–29). Här aktualiseras jämförelser mellan kvinnor och män på några ställen; män har större makt och tjänar mer pengar än kvinnor (s. 14), och man ställer frågan: ”Har kvinnor och män olika roller?” (s. 16).

”Kön” finns med i en uppräkningslista av värderingar i samband med diskriminering (s. 17). I en summering av ”djupgående värderingar” uppmanas eleverna diskutera vad som förväntas av män och kvinnor, vad de bör eller inte bör göra, vilka arbetsområden de har och hur de ska klä sig (s. 21–22). I ett avsnitt om kulturmöten ges som

exempel på behandling av kvinnor i andra kulturer att inte få visa ansiktet eller få arbeta, och det nämns att män i vissa kulturer inte tar kvinnor i hand (s. 23–24). Det finns också en bild på en demonstration för att hedra minnet av Fadime Sahindal (s. 25). I arbetsuppgifter som hör till avsnittet ställs frågor om ”stereotyper av män och kvinnor” i vårt samhälle i dag. Skulle samhället ”förändras om det satt kvinnor på alla ledande poster där det i dag finns män”? En fråga om det biologiska respektive sociala arvets betydelse innefattar också kvinnor och män (s. 28).

Arbete och pengar

I det följande kapitlet, ”Arbete och pengar” (s. 30–63), finns ett enda stycke som tar upp jämställdhet mellan kvinnor och män. Det är i anslutning till en diskussion om föräldraförsäkringen. Att mamman i regel tar ut en större del av föräldraförsäkringen än pappan och de konsekvenser detta kan få för hennes arbete utanför hemmet i fortsättningen kommenteras. Författaren ställer frågan om hur framtidens arbetsmarknad ska bli mera jämställd: ”Löser det problemen om t.ex. staten tvingar pappor att ta ut fler pappamånader?” (s. 40). Formuleringen är märklig – staten tvingar ju ingen, vare sig kvinna eller man, att ta ut föräldraledighet. Om avsikten är att problematisera jämställdhet kunde kanske en diskussion ha varit på sin plats om orsakerna till, och konsekvenserna av, att föräldraförsäkringen väl är den enda samhälleliga försäkring som inte är individualiserad.

När föräldraförsäkringen presenteras mer ingående längre fram i texten definieras ”pappamånaderna” som att endast fadern kan ta ut dem (s. 58). Den korrekta beskrivningen är att föräldrarna förväntas dela på ledigheten med bestämmelsen att det minsta en av dem kan ta ut är två månader. Ingen punkt eller fråga i de tre sidor arbetsuppgifter som följer på kapitlet tar upp jämställdhet mellan könen.

Lag och rätt

Kapitlet ”Lag och rätt” (s. 64–96) tar inte explicit upp jämställdhet, men nämner kvinnor och män i några sammanhang. I en kort historisk tillbakablick nämns tidelag, utomäktenskapliga förbindelser, homosexualitet och fosterfördrivning som exempel på brott som tidigare straffades hårt. Att tidelag gav dödsstraff för män tas upp, men att

kvinnorna – och de utom äktenskapet födda barnen – drabbades hårt av straffen för utomäktenskapliga förbindelser kunde också ha nämnts (s. 64–65). Litet längre fram påstås att 1600-talets häxbränningar skulle ha tolkats ”som ett sätt att i oroliga tider återupprätta känslan av samhörighet” (s. 67). Detta sätt att ”återupprätta samhörighet” har knappast stöd i forskningen, där hårdnande kontroll av lokalsamhället från staten och ökad kontroll av kvinnor är några förklaringar som framförts.

För nutiden redovisas skillnader mellan kvinnor och män som brottsoffer, bland annat mellan flickor och pojkar i årskurs 9 (s. 78). Ytterligare sådan statistik finns längre fram (s. 80). Flickor uppges i båda fallen vara något mindre utsatta för brott än pojkar. Att kvinnor och män drabbas av olika typer av brott redovisas också, och det finns diskussioner om kvinnor som brottsoffer, framför allt offer för våld i hemmet från närstående.

Texten uppehåller sig utförligt vid förövarna av olika brott, fångars sociala bakgrund, variabler som kan tänkas förutsäga brott, eventuell inverkan av olika straffformer osv. Detta sker genomgående utan angivelse av kön. Att de flesta brotten begås av män nämns på ett ställe. Där presenteras en undersökning av personer födda år 1960 som visade, att 37 procent av männen och 10 procent av kvinnorna någon gång hade blivit straffade (s. 79). Men när det gäller förövare av brott och frekvensen straffade innehåller i övrigt vare sig text eller statistiska redovisningar några uppgifter om skillnader mellan kvinnor och män. Tvärtom är texten så genomgående skriven utan personliga pronomina eller markeringar av kön, så ”könsneutral”, att det är omöjligt att göra jämförelser eller diskutera brottslighet utifrån ett könsperspektiv. Det kan möjligen finnas motiveringar till ett sådant förfaringssätt, men skillnaden mellan könen i brottslighet måste kunna diskuteras ur ett könsperspektiv, bli föremål för reflektion och kanske också leda till slutsatser och insikter.

I arbetsuppgifterna finns ett enda fiktivt exempel på våldsbrottslighet: ett gift par i konflikt med varandra. I ilskan över att kvinnan mot mannens önskan låtit bli att ta p-piller och blivit gravid, slänger han in familjens katt i tvättmaskinen, så att den dör. Kvinnan blir då arg och ”drämmer” en stekpanna i huvudet på mannen (s. 94). Här framställs parterna som jämställda ifråga om våld, alltså långt ifrån överensstämmande med det stora flertalet våldsbrott i hemmen. I övrigt finns på de tre sidorna arbetsuppgifter ingenting som handlar om kön.

Massmedier

Huvudavdelningen ”Samhället” inleds med ett omfattande kapitel om ”Massmedier” (s. 98–126). I detta kapitel aktualiseras överhuvudtaget inte jämställdhetsaspekter och skillnader mellan kvinnor och män, vare sig det gäller vilka medier som finns, vilka händelser och företeelser som betraktas som nyheter, vilka intressen som styr medierna, fria mediers roll i demokratin, journalistisk etik eller massmediernas påverkan. Inte heller finns någon diskussion om kvinnliga respektive manliga journalister, en diskussion som vore på sin plats också ur ett historiskt perspektiv. Detta framstår som brister ur både ett jämställdhetsperspektiv och ett vidare samhälleligt perspektiv.

Demokrati, ideologier och politiska partier

Kapitlet ”Demokrati, ideologier och politiska partier” är skrivet av den tidigare nämnda statsvetaren Fredrika Lagergren Wahlin (s. 158–192). Efter en inledning om den atenska demokratin – att kvinnorna var utestängda från den nämns – och om olika typer av demokratiska konstitutioner, kommer ett avsnitt om ”De klassiska ideologierna” från 1700-talet och framåt. Här redogörs för liberalism, konservatism och socialism. Inga kvinnor nämns vid namn, och kvinnor förekommer endast i samband med liberalismen, där John Stuart Mills krav på allmän rösträtt ”för både män och kvinnor” tas upp (s. 168). För svensk del nämns att liberaler i riksdagen under 1800-talet drev frågor om kvinnors rättigheter till utbildning och rätt att rösta på lika villkor som männen (s. 169). Men kvinno-rörelsen, internationellt och i Sverige, som ju också tar sin början i slutet av 1700-talet och utvecklas under 1800-talet fram till nutid, finns inte med.

De totalitära ideologierna

Nästa avsnitt behandlar ”De totalitära ideologierna”: kommunism, nazism och fascism. Inget sägs om deras inställning till kvinnor. En kvinna nämns: Rosa Luxemburg som en framstående ideolog inom det tyska socialistpartiet (s. 172).

Postmoderna ideologier

Avsnittet "Postmoderna ideologier" presenterar nyliberalism, nykonservatism, "de gröna" (citationstecken i boken), feminism, queerteori, nynazism och anarkism. Avsnittet om feminism och queerteori har redan diskuterats ovan, eftersom det är ett av bokens få avsnitt som ägnas åt frågor av jämställdhetsintresse. I de övriga presentationerna nämns den amerikanska nykonservatismens motstånd mot abort och "korståg" mot feminismen (s. 176). Att kvinnor efter den muslimska revolutionen i Iran år 1976 inte fick gå barhuvade utomhus utan tvingades bära slöja nämns också (s. 181). I övrigt saknas upplysningar om inställningen till kvinnor inom respektive ideologiområde.

Ideologi och praktisk politik i Sverige

"Feministiskt initiativ" nämns som politiskt parti i avsnittet "Ideologi och praktisk politik i Sverige" (s. 183).

Nästa avsnitt behandlar riksdagspartierna. Där nämns att vänsterpartiet sedan 1970-talet haft en "uttalad feministisk inriktning" med krav på utbyggnad av daghem och sex timmars arbetsdag, att miljöpartiets ideologi har feministiska inslag och att partiet har två språkrör, en man och en kvinna (s. 185–187). Ur socialdemokraternas partiprogram från 2001 finns med ett citat om att målet är ett samhälle "utan klasskillnader, könssegregation och etniska klyftor". I presentationen av folkpartiet erinras om att liberaler på 1800-talet väckte frågan om "införande av allmän lika rösträtt för män och kvinnor" (s. 188). I presentationerna av centerpartiet, kristdemokraterna och moderata samlingspartiet finns däremot ingenting om deras inställning till jämställdhet.

I de tre sidor frågor och uppgifter som hör till kapitlet "Demokrati, ideologier och politiska partier" finns ingenting explicit om vare sig jämställdhet eller kvinnor, även om några av frågorna möjligen skulle kunna aktualisera dessa områden.

De politiska kvinnoförbunden har spelat en betydande roll under 1900-talet. De och deras arbete för jämställdhet mellan kvinnor och män och för barns villkor hade varit värda ett omnämnande.

Det svenska statsskicket

Statsvetaren Fredrika Lagergren Wahlin har även skrivit nästa huvudkapitel: "Det svenska statsskicket" (s. 193–228). Här lyser frågor som rör jämställdhet i stort sett med sin frånvaro. Några inslag finns, det mest markanta är ett avsnitt om den nya successionsordningen 1979 och dess införande av full kognatisk tronföljd, beledsagat av en bild på kronprinsessan Victoria med syskon (s. 196–197). I en översikt över den svenska författningshistorien från 1200-talet till nutid finns en mening om genomförandet av den allmänna rösträtten 1919 (s. 200). På de två sidor med frågor som hör till kapitlet finns "kön" med bland faktorer avsedda att diskuteras under rubriken "Representativitet" (s. 228). I övrigt saknas jämställdhetsaspekter.

Det civila samhället

Också följande kapitel är skrivet av Fredrika Lagergren Wahlin. Det har rubriken "Det civila samhället" (s. 229–247). Inledningsvis diskuteras begreppet civilt samhälle, medan huvuddelen av kapitlet ägnas åt folkrörelser i vid bemärkelse, historiskt och i nutid. Här presenteras särskilt frikyrkorörelsen, nykterhetsrörelsen och fackföreningsrörelsen. Under rubriken "Övriga tidiga folkrörelser" nämns rösträttsrörelsen och det påstås att den "drev frågan om allmän och lika rösträtt för män och kvinnor medan kvinnorörelsen var inriktad på att föra upp kvinnofrågor på den politiska dagordningen" (s. 236). På följande sida står åter att rösträttsrörelsens män och kvinnor hade allmän och lika rösträtt som mål, men här görs förtydligandet att det fanns delade meningar om när kvinnor skulle få rösträtt, och i vilken ordningsföljd i förhållande till exempelvis manliga arbetare. Här finns också en bild av svenska kvinnor som går i demonstration för rösträtten (s. 236).

Det är märkligt att kvinnorörelsen inte fått plats som en självständig folkrörelse – den hade ju stor anslutning och hade fullt medborgarskap och rättigheter för mer än halva befolkningen som målsättningar. Det är också ett märkligt påstående att kvinnorörelsen inte skulle ha politisk rösträtt som mål. I Sverige tillkom ju "Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt" år 1903 just för detta ändamål, och kämpade för det med bland annat omfattande namninsamlingar fram till dess den allmänna rösträtten var genomförd.

Efter omnämningen av kvinnor i samband med rösträtten försvinner jämställdheten som tema ur kapitlet. Två sidor med frågor och uppgifter finns i slutet. Jämställdhet och kvinnor nämns inte.

Samhällsekonomi

Nästa kapitel heter "Samhällsekonomi" och saknar helt jämställdhetsaspekter i både text och övningsuppgifter. Sådana aspekter kan kanske vara irrelevanta för delar av kapitlet, men borde kunna vara relevanta i avsnitt om ekonomiska sektorer i samhället, ekonomisk makt och till exempel arbetslöshet.

Omvärlden

Den tredje huvudavdelningen i *Exposé Samhällskunskap A* har överskriften "Omvärlden" (s. 279–360). Den innehåller fem kapitel som är skrivna av samma författare: "Internationell politik", "FN", "EU", "Sveriges utrikespolitik" och "Internationell politik i framtiden". Det finns inga underrubriker som handlar om jämställdhet och/eller kvinnor. På några ställen i texten finns dock aspekter som rör jämställdhet och kvinnor.

I kapitlet "Internationell politik" nämns under rubriken "Religiösa rörelser", att påven Johannes Paulus II under ett besök i Brasilien uttalade sig kritiskt om landets abortpolitik (s. 305).

I kapitlet om FN citeras FN-stadgan, och dess passus om de mänskliga rättigheterna där "lika rättigheter för män och kvinnor" ingår (s. 313). I en ruta om Eleanor Roosevelts insatser för att arbeta fram FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna berättas att hon var känd som en av USA:s främsta förkämpar för kvinnors lika rättigheter (s. 314). I samma ruta står också om hennes roll för att få medlemsstaterna att acceptera deklarationen. Bland de länder som vägrade underteckna nämns Saudiarabien, och man får veta att landet motsatte sig lika rättigheter för kvinnor och män inom äktenskapet (s. 315). Längre fram i samma kapitel finns "kvinnors rättigheter" med i en uppräkningslista av de frågor som drivs av FN:s ekonomiska och sociala råd (ECOSOC, s. 320).

I kapitlet om svensk utrikespolitik finns "Jämställdhet och kvinnors roll i utveckling" med i en ruta om målen för det svenska biståndet till u-länderna (s. 353).

På de sammanlagt sju sidorna med frågor och uppgifter som hör till huvudavdelningen "Omvärlden" nämns ingenstans explicit jämställdhet och kvinnofrågor (s. 309–310, 327–328, 349–350, 357). Det framstår som anmärkningsvärt, att ingenting sägs om FN:s kvinnokonferenser och arbete för kvinnor runt om i världen, eller EU:s insatser för kvinnor, till exempel för att gripa in mot trafficking och våld mot kvinnor i krig.

Namngivna kvinnor och män

I det följande redovisar jag en undersökning av namn på kvinnor och män i läroboken *Exposé Samhällskunskap A*. Det bör påpekas, att texterna i stor utsträckning behandlar samhällsliga institutioner, organisationer och strukturer. Förutom att det då och då hänvisas bakåt i tiden saknas i stort sett både förändrings- och aktörs-perspektiv. Det innebär att relativt få namn nämns; fördelningen av dessa på kvinnor och män kan dock vara av intresse.

I bokens register finns 25 personer nämnda vid namn, 22 män och tre kvinnor. Tre av männen i registret återfinns dock inte i bokens text (Thomas Hobbes, John Maynard Keynes, Romano Prodi). En jämförelse med bokens texter, bilder/bildtexter etc. visar att mindre än hälften av de personer som förekommer i boken finns med i registret.

En redovisning av personer nämnda i boken i bokstavsordning och fördelade på kvinnor/män ser ut som följer. Där anges också om namnet finns i en faktaruta eller i bild/bildtext. Där sådan notering saknas finns namnet i den löpande texten eller i en arbetsuppgift. Några personer förekommer som synes på flera ställen i boken.

Kvinnor

Jolie, Angelina, 299, bild
Lindgren, Astrid, 17, 134
Lindh, Anna, 72, bild
Luxemburg, Rosa, 172
Madeleine, prinsessa, 197, bild
Perelli, Charlotte, 99, bild
Perón, Evita, 175
Roosevelt, Eleanor, 314, 315, ruta

Sahindal, Fadime, 25, bild
Wallström, Margot, 336, bild
Victoria, kronprinsessa, 197, bild

Män

Abbas, Mahmoud, 304, bild
Annan, Koffi, 326
Barroso, José Manuel, 343, bild
Bernadotte, Folke, 326
Bildt, Carl, 326
Branting, Hjalmar, 186, 290, bild
Burke, Edmund, 169
Bush, George W, 324, ruta
Carl Philip, prins, 196, bild
Carl XVI Gustaf, 196
Churchill, Winston, 165, 330, 334
De Gaulle, Charles, 334
Dunant, Henri, 302, ruta
Eliasson, Jan, 326
Engels, Friedrich, 170, 171, bild
Erlander, Tage, 105
Esping-Andersen, Gösta, 135
Franco, Francisco, 175
Gandhi, Mahatma, 181, bild
Gustav II Adolf, 199, ruta
Gustav Vasa, 199, ruta, 291
Hammarskjöld, Dag, 325
Hansson, Per Albin, 141, ruta, 142, bild, 213
Hitler, Adolf, 173, 174, 182, 191
Husseïn, Saddam, 324, ruta
Hyland, Lennart, 99
Johannes Paulus II, 305
Karl XIV Johan, 199, ruta
Ki-Moon, Ban 171, 172, 319, bild
Lago, Anders, 107, bild
Lenin, Vladimir, 171, 172
Marx, Karl, 170, 171, 172
Maslow, George, 127
McLuhan, Marshall, 239

Mill, John Stuart, 168
Milosevic, Slobodan, 323, 319, bild, 320
Monnet, Jean, 331
Mugabe, Robert, 162, bild
Mussolini, Benito, 174, 175, bild
Möller, Gustav, 142, bild
Nobel, Alfred, 298, bild
Obama, Barack, 285, bild
Oxenstierna, Axel, 199, ruta
Palme, Olof, 326
Palmstruch, Johan, 271, ruta
Perón, Juan, 175
Persson, Göran, 296, bild
Roosevelt, Franklin D, 314, ruta
Schuman, Robert, 331
Smith, Adam, 167
Solana, Javier, 343, bild
Stalin, Josef, 172
Svensson, Alf, 188
Tobin, James, 305
Tuiaviis, hövding, 14, 19
Vanhanen, Matti, 296, bild

56 män, 11 kvinnor namngivna

I *Exposé Samhällskunskap A* nämns alltså sammanlagt 67 personer vid namn i olika sammanhang. Av dem är 56 män, 11 är kvinnor. Två kvinnor, Astrid Lindgren och Eleanor Roosevelt, nämns på fler än en sida. Sammanlagt blir det 13 sidor för kvinnorna. Räknat på motsvarande sätt får männen 69 sidor. Oftast nämns Hitler, närmast följd av Churchill, Per Albin Hansson och Marx.

Ingen kvinna nämns i läroboken i ett sammanhang som har med jämställdhet och/eller kvinnorörelse att göra. Däremot ges upplysningen att Eleanor Roosevelt har arbetat med jämställdhetsfrågor. I ett historiskt sammanhang nämns Rosa Luxemburg, Eleanor Roosevelt och Evita Perón. De enda svenska kvinnor som nämns i egenskap av att inneha en hög offentlig position är Margot Wallström, kronprinsessan Victoria och prinsessan Madeleine. Anna Lindhs namn finns med i en bildtext, som handlar om hur media tar emot nyheten om domen mot hennes mördare. Att hon var utrikesminister får

man däremot inte veta. I övrigt nämns ingen kvinnlig statschef, premiärminister eller kvinna i annan hög offentlig position vare sig i historien eller i nutid. Det finns ju kvinnor att välja bland i världen och i Sverige i modern tid: Indira Gandhi, Golda Meir, Margaret Thatcher, Madeline Albright, Angela Merkel, Hillary Clinton, Tarja Halonen och för svensk del till exempel Alva Myrdal, Inga Thorsson, Karin Söder, Maud Olofsson, Maria Wetterstrand, Mona Sahlin osv.

Ingen kvinna nämns längre tillbaka i tiden än 1900-talet – man kan bland kvinnorörelsens ideologer och förkämpar erinra om till exempel Mary Wollstonecraft, Harriet Taylor Mill, Emmeline Pankhurst, Fredrika Bremer, Anna Hierta-Retzzius, Elin Wägner etc.

Bilder

Exposé Samhällskunskap A är rikt illustrerad med bilder. Hur handskas man här med jämställdhet och förhållandet kvinnor/män? Bilderna är dels foton, dels teckningar som är särskilt skapade för boken. Jag går här först igenom fotografierna. På många finns både kvinnor och män. Det kan vara svårt att se när och om kvinnor respektive män är ”huvudpersoner” – förmodligen är det oftast män. Men i stället för att försöka tolka detta har jag valt att gå igenom de foton som visar enbart kvinnor respektive enbart män.

Foton på namngivna och ”namnlösa” män och kvinnor

Boken har sammanlagt 30 foton med enbart män/pojkar. På sju av dem finns en eller flera namngivna män, totalt tio namngivna män:

s. 107 (Anders Lago), 142 (Per Albin Hansson, Gustav Möller), 162 (Robert Mugabe), 181 (Mahatma Gandhi), 298 (Göran Persson, Matti Vanhanen), 319 (Ban Ki-Moon), 343 (Javier Solana, José Manuel Barroso).

23 foton visar ”namnlösa” män. På flera foton finns män med som ”staffage”, i förgrund eller bakgrund. Männerna är huvudpersoner på bland annat foton av byggnadsarbetare, en företagsledare, en man som mekar med en motorcykel, strejkande arbetare, en hemlös man, en graffitiklottrare, en ungdomsrånare. Ett foto visar en israelisk polis och en palestiniere. Soldater (manliga) finns på flera foton: amerikanska soldater, indiska soldater och svenska soldater i FN-tjänst i Liberia och i Kambodja. Ett foto visar Röda Korsarbetare. Politiskt innehåll

har flera bilder: en manlig demonstrant mot alkoholförbud vid 1922 års folkomröstning, poliser vid en nynazistisk demonstration, italienska fascister under Mussolini, en kommunistisk demonstration. Ett foto, slutligen, visar en pappa med ett litet barn.

Boken har sammanlagt 16 foton med enbart kvinnor/flickor. På två av dem finns en namngiven kvinna: s. 299 (Angelina Jolie) och 336 (Margot Wallström).

14 foton visar "namnlösa" kvinnor. Två av dem visar mammor med små barn. Ett enda foto visar en kvinna i yrkesarbete: ett biträde inom äldreården. Flera foton är av "allmän" karaktär: flickor tillsammans, kvinnor framför ett skyltfönster, tre generationer kvinnor osv. Politiskt innehåll kan två foton sägas ha: två flickor som är fältbiologer och en ung kvinna som illustrerar avsnittet om feminism och queerteori. Två foton på unga kvinnor ska illustrera homosexualitet och integration av invandrare.

"Skyltfönsterfotot" visar tre kvinnor framför ett skyltfönster med högklackade skor (249). Bildtexten lyder: "De grundläggande behoven är för länge sedan tillgodosedda för dessa kvinnor. Här är det frågan om att tillfredsställa ytterligare krav."

Ett reklamfoto av en ung kvinna i jeans finns bredvid en reklam-bild på en man i blekta, skrynkliga jeans – man ser nederdelen av hans tröja och överdelen av jeansen; mannen har händerna i fickorna. Kvinnan på bilden intill är en ung kvinna iförd smala jeans, höga klackar, skinnluva och med tuff, sexig framtoning. Över bilden är klistrad textremsan "WANTED".

Flickorna/kvinnorna är alltså underrepresenterade i fotomaterialet. Med undantag för fotot på pappan med ett litet barn framstår bilderna också som i stort sett könsstereotypa.

Teckningar: 20 män och 3 kvinnor

Exposé Samhällskunskap A innehåller också nio teckningar i färg, avsedda att illustrera väsentliga samhälleliga funktioner och fenomen. Det är därför viktigt att analysera dem ur ett jämställdhetsperspektiv, och de presenteras här i den följd de förekommer i boken.

1. Den första teckningen (s. 8) ska illustrera bokens inledande avsnitt under rubriken: "Människan är en social varelse". En naken man står på alla fyra med skog och djur på ena sidan och på den andra en stad med bland annat en byggnad med påskriften Skola.

Mannens tveksamhet i valet mellan dessa båda alternativ, ”naturen” eller ”samhället”, markeras med ett frågetecken.

2. I kapitlet ”Massmedier” finns en teckning (s. 114) i samband med att texten ställer frågan: ”Skulle demokratin vara möjlig utan fria medier?” På teckningen står en man och ser upp mot en skyskrapa på vars tak stående bokstäver bildar ordet ”Bonnier” (s. 114).

3. Också nästa teckning finns i kapitlet om massmedier (s. 116). Här är ämnet offentlighetsprincip och tryckfrihet. Genom ett fönster ser en man in i ett rum där en annan man sitter vid ett skrivbord med penna och papper. Mannen utanför fönstret har en hatt med ordet ”PRESS” på. Han är betydligt större än mannen vid skrivbordet. Denne ser sig ängsligt omkring.

4. I kapitlet ”Social välfärd” illustreras välfärdsstatens aktörer: stat, landsting och kommun (s. 139). En man med texten ”STAT” på tröjan ryktar en blågul dalahäst. En kvinna med ”LANDSTING” på tröjan räcker en korg mot hästen. Huruvida hästen matas eller spottar ut något i kvinnans korg framgår inte. Bakom hästen står en glad man med ”KOMMUN” på tröjan och skyfflar upp de pengar som faller från hästens bakdel. Detta är den enda teckning där en kvinnlig gestalt står som symbol för en offentlig del av samhället.

5. Nästa teckning (s. 165) föreställer två män i livlig diskussion. Den ene pekar på en fyrkantig jordglob, den andre på en konformad. En av männen är blåklädd, den andre rödklädd. Texten ovanför bilden har rubriken ”Politiska ideologier” och kapitlet heter ”Demokrati, ideologier och politiska partier”. Bilden på männen kan på sitt sätt sägas stå i samklang med textens utelämnande av kvinnorörelse och kvinnoaksidologi ...

6. I kapitlet ”Det svenska statsskicket” finns en teckning avsedd att illustrera avsnitt med rubrikerna ”Valdeltagande och röstningsbeteende” och ”Valrörelsen”. I förgrunden kommer en man gående – en arbetare: röda arbetskläder, skiftnyckel och verktygslåda. Sju män står i bakgrunden med partibeteckningar och valsedlar; endast en är i färg, röd. Han bär en banderoll med texten ”Arbetarna” och markerar glädje när han får se mannen i förgrunden; de övriga markerar besvikelse. Med tanke på det lilla utrymme boken ägnar åt kvinnorörelse och kvinnlig röst- och representationsrätt har det möjligen fallit sig naturligt att inte ta med någon kvinna på bilden, vare sig som väljare eller partifunktionär.

7. I kapitlet ”Det civila samhället” finns en teckning som är avsedd att illustrera skillnaden mellan privat och offentligt (s. 230). Det privata illustreras med en bildsekvens, som inleds med att en

kvinnor med papiljotter i håret sitter i underkläder på toaletten och läser, på följande bild något mera påklädd borstar tändarna och på nästa gång prydligt klädd ut genom dörren samtidigt som hon sliter papiljotterna ur håret. Slutligen tas hon emot av en man på jobbet.

8. Följande teckning, i karikatyrstil, (s. 257) ligger i kapitlet "Samhällsekonomi". En liten vithårig kvinna, av typen "gullig tant", sträcker förskräckt fram en röd portmonnä mot en maskerad rånare med pistol, i rånarens pratbubbla står: "KR, KR, KR". Likalydande pratbubbla har den polis som, också med pistol i handen, knackar rånaren i ryggen. Rubrikerna över och under bilden lyder "Blandekonomi" och "Marknadsmislyckanden". Sammanhanget mellan bild och text framstår inte som helt klart.

9. Den sista teckningen finns också i kapitlet "Samhällsekonomi", under rubriken "Penningpolitik" (s. 271). En man som på ryggen har en bild av Riksbankens emblem, till yttermera visso med texten "RIKSBANK", försöker förtvivlat hålla fast en lina med en stor ballong som seglar iväg med en korg full med matvaror. Ballongen är gul med påskriften "INFLATION" i stora blå bokstäver. Vid linans andra ända är fäst ett ankare med texten "REPORÄNTAN".

På de nio teckningarna finns därmed sammanlagt tjugo män och tre kvinnor. Endast en av kvinnorna illustrerar något "statsbärande" moment eller institution. En av kvinnorna är ett brottsoffer: den lilla snälla svenska tanten. En annan kvinna används för att illustrera skillnaden mellan privat och offentligt. Man verkar utgå från föreställningen att kvinnors liv representerar det så kallade "privata", och att de inte har någon plats att tala om i offentligheten.

Både på proportionen mellan kvinnor och män på bilderna och det de är avsedda att illustrera vittnar om en, förhoppningsvis omedveten, tendens att tänka bort kvinnan som samhällelig varelse och aktör. Symbol för samhället tillåts hon bara i ett fall vara, som representant för det kvinnligt dominerade landstinget/sjukvården.

Avslutande kommentar

Den definition på jämställdhet som används i *Exposé Samhällskunskap A*, i den utsträckning den alls förekommer, gäller jämlikhet och/eller förbättrade förhållanden för kvinnor. I det stora hela aktualiseras inte jämställdhet i boken, och med tanke på dess disparata karaktär är det heller aldrig fråga om någon övergripande diskussion eller bestämning av begreppet. Att jämställdhet också gäller män

verkar inte ingå i författarnas föreställningsvärld. Det märks till exempel i formuleringen om att män skulle "tvingas" ta ut föräldraledighet. Ingenstans problematiseras manlighet och det uttryck manlighet har och ges i samhället/samhällen. Avsaknad av en sådan problematisering blir tydlig till exempel i det kriminologiska avsnittet där skillnaden mellan kvinnors och mäns brottslighet inte tematiseras.

Gymnasieboken *Mittpunkt* *Samhällskunskap A*

Mittpunkt Samhällskunskap A är avsedd för gymnasiet. Den har tre författare, en kvinna och två män.¹ Någon presentation av författarna finns inte i boken. Det finns inte heller någon redovisning av vem som skrivit vad. *Mittpunkt Samhällskunskap A* är med sina 191 sidor mindre omfattande än gymnasieboken *Exposé Samhällskunskap A* (367 sidor). Till boken finns kopplad en cd-skiva med bland annat en ordlista.

Mittpunkt Samhällskunskap A börjar med en kort introduktion: ”Vad är samhället – och varför ska man läsa samhällskunskap?” Den avslutas med uppmaningen: ”Så rusta dig för att kunna vara med och påverka ditt samhälle!” (s. 6–7).

Boken är uppdelad i nio huvudkapitel:

- Demokrati, diktatur och politiska ideologier
- Massmedierna – en maktfaktor
- Den politiska makten och hur den styr Sverige
- Styrelsesätt i andra länder
- Lagarna och rättssamhället
- En globaliserad värld och dess befolkning
- Internationell politik – omvärlden och vi
- Ekonomi – för både privatpersoner och länder
- Den svenska arbetsmarknaden

Mittpunkt Samhällskunskap A är rikt illustrerad med bilder, diagram och scheman. I anslutning till varje avsnitt finns frågor och uppgifter att analysera och diskutera. Varje huvudkapitel har en sammanfattning i punkter.

---

¹ Nilzon, Madeleine, Roslund, Mats & Öberg, Ingemar, *Mittpunkt Samhällskunskap A*. Studentlitteratur, Lund. 2009.

Avsnitt med jämställdhetsaspekter

I innehållsförteckningen finns 102 rubriker. Inga av dessa innehåller ordet jämställdhet eller kvinna/kvinnor. I texten finns också ett stort antal underrubriker, som inte är upptagna i innehållsförteckningen. Två av dessa innehåller ordet kvinnor, båda i ett delkapitel med överrubriken "Om brott och brottslingar". Det första avsnittet behandlar "Våld mot kvinnor" (s. 94). Texten upplyser om, att den farligaste platsen för en kvinna i Sverige är hemmet och att tusentals kvinnor i Sverige förföljs, misshandlas, våldtas och i extrema fall mördas av sina män eller pojkvänner. Också det så kallade hedersvåldet tas upp, och att detta egentligen handlar om männens makt och inte om omsorg om någon "heder". Kvinnojourernas existens och funktioner nämns också. Även om avsnittet är kort, en tredjedels sida, innehåller det väsentlig information.

Det andra avsnittet har rubriken "Kvinnor och invandrare behövs som poliser" (s. 97). Här nämns i korthet att andelen manliga svenskfödda poliser är mycket större än andelen kvinnliga poliser och poliser med invandrarbakgrund. Texten illustreras av ett foto på två kvinnliga poliser i uniform och med vapen.

I bokens sista huvudkapitel, "Den svenska arbetsmarknaden", finns ordet jämställdhet med i en underrubrik i avsnittet "Fyra lagar på arbetsmarknaden" (s. 180). Rubriken lyder: "Jämställdhetslagen – för samma möjligheter och rättigheter". I texten nämns i korthet jämställdhetslagens föreskrift om likalönsprincipen och att det fortfarande finns brister i tillämpningen av den. Möjligheten att vid tjänstetillsättningar använda positiv särbehandling vid lika meriter nämns, liksom att sexuella trakasserier inte får förekomma och ska anmälas till arbetsgivare, skyddsombud eller "JämO". Avsnittet illustreras med ett foto på en kvinna – undersköterska – som hjälper en äldre man i rullstol. Bildtexten meddelar att många typiska kvinnoyrken är låglöneyrken. I frågorna och analysuppgifterna till avsnittet finns JämO och JämO:s uppgifter med. En diskussionsfråga lyder: "Vilken är din erfarenhet, tycker du att flickor och pojkar behandlas jämlikt – i skolan, i idrottssammanhang, i familjen?" (Det bör kanske påpekas att Diskrimineringsombudsmannen inte inrättats vid bokens tryckning.)

Närläsning av övrig text

Jämställdhet och frågor som rör flickor/kvinnor verkar alltså ha fått litet utrymme i *Mittpunkt Samhällskunskap A*. En genomgång av bokens text och övriga material bekräftar detta.

Demokrati, diktatur och politiska ideologier

Det första huvudkapitlet behandlar demokrati, diktatur och politiska ideologier. En summarisk redovisning görs av demokratins framväxt från Aten via England, USA och franska revolutionen. Att kvinnor (och slavar) var utestängda från den atenska demokratin nämns, och en fråga till avsnittet lyder: ”Hur demokratiskt var det för kvinnorna?” (s. 10–11).

Svajigt om allmän rösträtt

”Rösträtten ska vara allmän och lika för alla”, heter det under rubriken ”Demokratins spelregler” (s. 12). Den allmänna rösträttens genomförande redovisas också för sju länder i en tabell med rubriken ”Införande av allmän rösträtt”. Länderna är England, Finland, Frankrike, Norge, Schweiz, Sverige och USA. Om man med allmän rösträtt menar just lika rösträtt för alla vuxna visar tabellen, att Finland var först med att införa allmän rösträtt, med Norge som tvåa och England som trea. Därefter kommer USA, Sverige, Frankrike och Schweiz. Men kvinnor och män särredovisas i tabellen. Det sker med termerna ”allmän rösträtt för män” respektive ”allmän rösträtt för kvinnor”. Här blir terminologin osäker – om man med allmän rösträtt menar just lika rösträtt för alla vuxna i ett samhälle, kan man då beteckna rösträtt åt en viss grupp som ”allmän”? I så fall kan man ju i till exempel svensk historia lika gärna tala om ”allmän rösträtt för skattebönder”, eller ”allmän rösträtt för präster”, eller ”allmän rösträtt för borgare” eller ”allmän rösträtt för adelns huvudmän”, för att nu ta stånden i den gamla svenska ståndsriksdagen. Antingen har man väl genomfört allmän rösträtt eller inte, det vill säga någon allmän rösträtt finns inte förrän samtliga vuxna i en befolkning fått rösträtt på lika villkor.

En förklaring till tabellens särredovisning av kvinnor och män kan kanske vara att historisk litteratur, översiktsverk och uppslagsböcker långt fram i tiden anger, att allmän rösträtt är genomförd det år alla

vuxna män fått rösträtt. Den verkliga allmänna rösträttens genomförande nämns sedan i regel bara som en pendang eller utfyllnad, det vill säga kvinnors rösträtt behandlas i dessa arbeten som mindre viktig än mäns. En redovisning på det sätt som tidigare skett, och som möjligen också ligger bakom särredovisningen i tabellen, döljer dessutom förhållandet att den allmänna röst- och representationsrätten kom sent i Europa, ibland mycket sent, som till exempel i Schweiz och Liechtenstein. Det är en omständighet ägnad att väcka eftertanke och kan gärna därför presenteras på ett tydligt sätt.²

Särredovisning som saknas

Särredovisningen av män och kvinnor i samband med begreppet ”allmän rösträtt” är unik i boken. Ingen annan tabell eller statistisk uppställning redovisar tal uppdelade på kvinnor och män. Det sker bara i enskilda passusar i texten. I avsnittet om brott och brottslingar finns, som nämnts ovan, två korta avsnitt som tar upp kvinnor/jämställdhet, men ingenstans nämns eller diskuteras att det är män, som dominerar brotts- och straffstatistik. En statistik över uttaget av föräldraförsäkring fördelat på kön kunde också ha varit intressant, men nu saknar boken ett avsnitt som behandlar familj och förhållandet mellan föräldrar och barn.

Inget om kvinnors arbete för rösträtt

”Varför tror du att det tog så lång tid för kvinnorna att få rösträtt?” lyder en fråga som hör till avsnittet (s. 14). Frågan borde kanske i stället ha lytt: ”Varför tog det så lång tid innan den allmänna rösträtten genomfördes?” Att besvara frågan med ledning av uppgifter i *Mittpunkt Samhällskunskap A* framstår dock som omöjligt, eftersom

² Tabellen innehåller vissa felaktigheter och inkonsekvenser. Norge anges ha infört allmän rösträtt 1915. Men det skedde två år tidigare, 1913. England anges ha genomfört allmän rösträtt år 1918. År 1918 fick visserligen alla vuxna i princip rösträtt, men medan män fick rösträtt vid 21 års ålder fick kvinnor inte rösta förrän de fyllt trettio år. År 1928 blev rösträttsåldern densamma för kvinnor och män. Detta år framstår därmed som det korrekta årtalet för den allmänna rösträttens genomförande i England. För USA anges att alla vuxna män fick rösträtt år 1820. Men de manliga slavarerna fick ju inte rösträtt förrän 1868, efter frigivningen i samband med amerikanska inbördeskriget. För Sverige anges att alla vuxna män fick rösträtt år 1907 och att allmän rösträtt infördes år 1921. Men införande av rösträtt är ju en grundlagsfråga som kräver två riksdagsbeslut med ett val emellan. År 1907 togs det första beslutet om rösträtt åt så gott som alla vuxna svenska män; år 1909 kom det andra beslutet. Det första beslutet om allmän rösträtt togs år 1919; det andra 1921. Samma princip för angivelse av årtal bör användas i båda fallen.

det saknas information om hur kvinnor steg för steg uppnådde medborgerliga rättigheter och eftersom kvinnornas och kvinnorörelsens långa ideologiska och politiska arbete för röst- och representationsrätt inte nämns.

Liberalism, konservatism och socialism presenteras som de tre ”klassiska” ideologierna, utan att deras syn på kvinnor ens berörs. Därefter presenteras fascism och nazism. Men alltså ingenting om kvinnorörelsen. Slutligen – under rubriken ”Alternativa ideologier” – nämns att ”idag” finns den feministiska ideologin, som vill bredda kvinnors representation på politiska och andra maktpositioner och som menar att beslut ska ”utgå från annat än det traditionella och manliga tänkandet och i stället fokusera på alla medborgares bästa” (s. 26), men detta är ju synpunkter som kvinnoaktivisterna framfört alltifrån Christine de Pisan (1363–ca 1430) och framåt.

Jämställdhet eller kvinnor nämns inte heller i diskussionerna om demokratins problem eller vad ett demokratiskt arbetssätt är. Det heter till exempel att ”en demokratisk person behandlar alla människor lika, oavsett hudfärg, religion, härkomst, kulturell bakgrund eller sexuell läggning” (s. 17). Här nämns inte kön, trots att det är en i hög grad relevant kategori, inte minst i ett globalt perspektiv.

Feminism en ”alternativ ideologi”?

I sammanfattningen till huvudkapitlet om demokrati, diktatur och politiska ideologier nämns som den sista av elva punkter att det blir allt vanligare med ”alternativa ideologier som feminism och miljö-rörelse” (s. 27). I kapitlet saknas därmed i stort sett upplysningar om kvinnorörelsen och kvinnors rättigheter. Utan hänvisningar eller upplysningar om kvinnorörelsen och dess ideologi framstår i kapitlets slut felaktigt feminismen som en i sena tider påkommen ”alternativ ideologi”.

Massmedierna – en maktfaktor

I huvudkapitlet ”Massmedierna – en maktfaktor” läggs överhuvudtaget inga jämställdhetsaspekter. Flickor/kvinnor lyser också i stort sett med sin frånvaro, även om de sporadiskt förekommer i texten. När teknikutvecklingen genom hundra år ska belysas är det en flicka,

född år 1900 i en by i Småland, som upplever utvecklingen från glödlampan till den digitala revolutionen (s. 30).

Ett par sidor längre fram nämns "Tjejtidningar och herrtidningar" som exempel på populärpress. Innehållet i dem torde dock skilja sig på ett sätt som gör sammanställningen litet olustig (s. 33). I en ruta med rubriken "Vem läser vad?" får man veta att "Kvinnor/flickor läser flest veckotidningar och böcker. Män/pojkar läser flest specialtidningar/facktidningar" (s. 35). På bild finns en ung kvinna med en bärbar radio/stereoanläggning (s. 39). Relevant är möjligen också en ruta med "Recept på tv-smörgås". Det är hämtat ur "Husmoderns köksalmanacka 1968" och belyser TV-tittandets genombrott i Sverige (s. 36). I arbetsuppgifterna finns ingen anspelning på jämställdhet, inte heller i sammanfattningen till kapitlet.

Den politiska makten och hur den styr Sverige

I huvudkapitlet "Den politiska makten och hur den styr Sverige" saknas kvinnor och jämställdhets/kvinnospekter i stort sett helt, också i de historiska tillbakablickarna. Kvinnor i maktställning finns med på två bilder. På den ena ser man kronprinsessan Victoria hålla tal; den andra visar dagens åtta partiledare och där finns alltså tre kvinnor med (s. 57). I huvudkapitlet nämns också "Feministiskt initiativ" som ny partibildning, och det påpekas att även om partiet inte kom in riksdagen påverkade det riksdagspartiernas syn på jämställdhetsfrågor (s. 60). Jämställdhetsaspekter eller någon problematisering av kön i politiken finns i övrigt inte med vare sig då det gäller regering, landsting eller kommuner.

Lagarna och rättssamhället

Jämställdhetsaspekter saknas helt i det korta huvudkapitlet "Styrelsesätt i andra länder".

Däremot finns de åtminstone delvis med i huvudkapitlet "Lagarna och rättssamhället". Detta kapitel tar även upp våld mot barn och ungdomar. Det särskilda avsnittet om "Våld mot kvinnor" har redan nämnts ovan. Ett par arbetsuppgifter knyter också an till dessa teman. Dels finns analysfrågan: "Känner du igen påståendet att många kvinnor och barn i Sverige drabbas på olika sätt av våldsamma män? Vilken bild får du t.ex. av massmedia?" (s. 95). Dels nämns i samband

med en redogörelse för rättegångar och påföljder att det finns de som ”menar att domstolar ofta dömer våldtäktsmän till kortare straff ... med hänvisning till att offret skulle ha varit utmanande klätt, berusat eller liknande”, och man ställer frågan: ”Tycker du att det är rätt att ta hänsyn till sådana faktorer, när man ska bestämma straff?” (s. 105).

I kapitlet finns också, som nämnts, ett kort avsnitt om kvinnliga poliser och poliser med invandrabakgrund. Också till detta finns en analysfråga: ”Kan du se några fördelar och nackdelar med kvinnliga och manliga poliser, med och utan invandrabakgrund?” (s. 98). Frågans formulering innebär att man inte bara tar upp ett jämställdhetsperspektiv utan också ett genusperspektiv på samhället.

I samband med en redogörelse för behandlingen av ungdomsbrottslingar finns en randkommentar som berättar, att det finns både ett ”Krami” och ett ”Kvinnor-Krami”. De båda förkortningarna används som beteckningar för ett samarbete mellan Kriminalvården och Arbetsmarknadsinstitutet för att ge unga brottslingar av båda könen chans till ny start i livet.

Huvudkapitlet om lagarna och rättssamhället framstår därmed som det egentligen enda avsnitt i boken som i någon mer kvalificerad bemärkelse kan sägas ta upp jämställdhets- och kvinnoaspekter. Det är förmodligen betecknande att det är det avsnitt som i störst omfattning också tar upp aspekter som gäller barn och ungdomar. Men trots detta framstår det som en brist att boken inte problematiserar förhållandet att män i så mycket högre grad än kvinnor begår brott och straffas för dem.

En globaliserad värld och dess befolkning

Jämställdhets- och kvinnoaspekter lyser helt med sin frånvaro i huvudkapitlet ”En globaliserad värld och dess befolkning”. Här ägnas befolkningsutvecklingen i världen och Sverige ingående uppmärksamhet – befolkningstillväxten, faktorer som bestämmer befolkningsutvecklingen, levnadsnivå och livsvillkor, befolkningsökningen som problem och vad man söker göra åt den. Det är närmast absurt att läsa beskrivningarna av problemen och deras orsaker utan att man någonstans nämner den betydelse kvinnans makt/maktlöshet i samhälle och familj har för barnafödande och befolkningsutveckling. Synen på flickor och pojkar är också självklart väsentlig – man behöver bara erinra om Kinas enbarnspolitik eller synen på flickor i Indien.

Internationell politik – omvärlden och vi

I nästa huvudkapitel: ”Internationell politik – omvärlden och vi” presenteras FN:s tillkomst och verksamhet, det kalla kriget och EU:s framväxt. Sverige och EU tematiseras i ett särskilt avsnitt. Ingenstans nämns jämställdhet och kvinnor, trots att FN bedrivit en aktiv politik för kvinnor och jämställdhet genom de återkommande världsomfattande kvinno- och också familjekonferenserna och genom FN:s kvinnoår.

I avsnittet Sverige och EU heter det att Sverige gjort sig särskilt synligt i EU i två frågor, dels offentlig öppenhet inom EU, dels miljökrav och djurtransporter (s. 140). Det hade varit rimligt att här också nämna arbetet mot trafficking, där Sverige har spelat och spelar en initierande och pådrivande roll.

Ekonomi – för både privatpersoner och länder

Jämställdhetsperspektiv lyser också med sin frånvaro i huvudkapitlet ”Ekonomi – för både privatpersoner och länder”. På ett ställe nämns dock en köpare av en mobiltelefon som ”hon” (s. 146), och det finns även en bild på en kvinna som bedriver torghandel med grönsaker (s. 150). I det ”ekonomiska kretsloppet” nämns också hushållen, liksom i en skiss över olika ekonomiska aktörer – något om obetalt arbete finns dock inte med.

Den svenska arbetsmarknaden

Jämställdhetsperspektiv saknas i stort sett även i det sista huvudkapitlet ”Den svenska arbetsmarknaden”. Förutom de upplysningar om jämställdhetslagen (Jämo) och lagstiftningen om sexuella trakasserier som finns i slutet av kapitlet nämns kvinnor också i ett avsnitt om det illegala näringslivet, då som objekt för europeisk sexhandel, tillsammans med beräkningen att 500 000 kvinnor årligen säljs på vad som benämns den europeiska sexmarknaden (s. 168) Något om åtgärderna mot detta nämns dock inte.

I ett avsnitt om ”Arbetskraften – människorna” påpekas att den offentliga sektorns tillväxt från 1950-talet innebar nya arbetstillfällen för framför allt kvinnor. Att kvinnor i dag finns inom nästan alla yrken, understryks också, samtidigt med påpekandet att likalönsprincipen ännu inte är genomförd överallt.

Namngivna män och kvinnor

I gymnasieboken *Mittpunkt Samhällskunskap A* finns inte något namnregister, enbart ett sakregister. Boken innehåller relativt få personnamn i text, bildtexter och randkommentarer. Sammanlagt nämns män vid namn 19 gånger och en kvinna en gång – kronprinsessan Victoria (s. 53). Dessutom finns en bild på samtliga svenska partiledare, där bildtexten frågar efter deras namn. Om dessa räknas med som namngivna ger det tillsammans 24 gånger där män nämns och fyra där kvinnor nämns.

Kvinnor

Olofsson, Maud, 57, bild
Sahlin, Mona, 57, bild
Wetterstrand, Maria, 57, bild
Victoria, kronprinsessa, 53, bild

Män

Björklund, Jan, 57, bild
Bresjnev, Leonid, 133, bild
Carl XVI Gustaf, 53, text, 80, bild, 159, bild
Churchill, Winston, 55, citat, 61, citat, 132, text
Danielsson, Tage, 63, citat
Eriksson, Peter, 57, bild
Franz Ferdinand, ärkehertig av Österrike, 141, bild
Gorbatjov, Michail, 133, text
Gustav Vasa, 53, text
Honecker, Erich, 133, bild
Hägglund, Göran, 57, bild
Ki-Moon, Ban, 129, bild
Källén, Erland, 110, citat
Monnet, Jean, 136, citat
Ohly, Lars, 57, bild
Otto, Ludwig, citat
Reinfeldt, Fredrik, 57, bild
Washington, George, 80, text
Venezuela, Carlos, 16, citat
Westerberg, Per, 62, bild

En viss övervikt av män kan vara att vänta. Men någon kvinnlig statschef kunde ha nämnts. Företrädare för kvinnorörelsen saknas helt liksom i övrigt i boken. *Sju citat förekommer i bokens marginaler; inte något av dem kommer från en kvinna.*

Bilder

Boken är illustrerad med foton och grafiska framställningar. På många av dem finns både kvinnor och män. Eftersom bilder med både kvinnor och män ibland kan vara svåra att analysera ur jämställdhetssynpunkt, har jag också här valt att se på de bilder som föreställer enbart män eller kvinnor.

På femton fotografier, ett av dem bokens omslag, finns enbart män, på åtta foton enbart kvinnor. Endast ett foto visar en namngiven kvinna, kronprinsessan Victoria. Däremot finns fem namngivna män på foto: talmannen Per Westerberg, Carl XVI Gustaf – 2 bilder, Leonid Bresjnev, Erich Honecker och Ban Ki-Moon.

Varierade kvinnobilder

Förutom det nämnda fotot på kronprinsessan Victoria visar fotografierna på kvinnor en kvinna med barn i ett u-land (s. 118), en kvinna vid ett handfat (illustrerar vattenförbrukning, s. 114), en ung kvinna i rullstol (s. 75), en kvinna som arbetar i äldreården med bildtext om låglöneyrken (s. 180), en ung kvinna i ett laboratorium (s. 165), en torghandlerska (s. 150) och två kvinnliga poliser (s. 97). Fastän bilderna är få är de ändå representativa för kvinnors liv och arbete.

Stereotypa mansbilder

Män i arbete på en plattform visas på bokens omslag. Ytterligare män i arbete är en polis vid avspärningar (s. 16), en man i skogsarbete (s. 179), en man som framträder i TV (s. 146), fyra arbetare på ett bygge (s. 162), tre arbetare i en verkstad (s. 164), en företagare i restaurangbranschen (s. 168) och en man i en traktor (s. 138). Vidare finns en man som spelar ett stränginstrument (s. 73), en bild på en fånge (s. 104) och en staty med två män som ska visa vänskapen mellan Ungern och Sovjetunionen under kommunismen (s. 24).

Till skillnad från bilderna på kvinnor framstår bilderna på män som överlag könskodade och stereotypa manliga. Övervikten för män stämmer väl med bokens generella inriktning, där med något undantag en föregivet könsneutral framställning i själva verket har mannen, manlig verksamhet och ”manligt” tänkande som norm, medan kvinnorna då och då kommer med och framstår som speciella. Med ett undantag – i fråga om de kvinnliga poliserna – läggs inga genusperspektiv.

Sammanfattande synpunkter Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i samhällskunskap

Sammanfattande synpunkter

I granskningen av läromedel i samhällskunskap ur jämställdhets-synpunkt ingår fyra läroböcker och en lärarhandledning. En lärobok, *Samhällskunskap* (48 sidor), är avsedd för grundskolans första år. Läroboken *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken* (457 sidor) riktar sig till grundskolans årskurser 6–9. Till den hör tre lärarhandledningar; en av dessa har granskats. Två läroböcker är avsedda för gymnasiet: *Exposé Samhällskunskap A* (367 sidor) och *Mittpunkt Samhällskunskap A* (191 sidor).

Samtliga visar brister redan när man jämför den uppmärksamhet och det intresse som ägnas flickor/kvinnor respektive pojkar/män. Problematiseringar av köns- och jämställdhetsaspekter finns, men är få. Särskilt stora är bristerna i de avsnitt som gäller historiska aspekter, men också när det gäller områden som till exempel massmedia och internationella förhållanden.

Men det finns skillnader mellan de olika läroböckerna i vad mån jämställdhetsaspekter tas upp, och det finns skillnader *inom* dem mellan olika kapitel. En anledning till skillnaderna inom läroböckerna kan vara att de – med undantag för boken för grundskolans första år – har flera författare och att dessa företräder olika inriktningar och ämnesområden. En annan anledning, och kanske den främsta, är att ämnet samhällskunskap är sammanfört av sinsemellan disparata delar och därmed saknar förutsättningar för enhetlighet. Även om man kan märka att kontinuitet och genomgående teman och strukturer eftersträvs – av förlagen? – har detta inte lyckats.

En självklar utgångspunkt för att jämställdhetsaspekter ska tillgodoses är naturligtvis att flickor/kvinnor och pojkar/män förutsätts

ha samma värde, och får motsvarande uppmärksamhet. Vidare bör också begreppet jämställdhet presenteras och diskuteras och böckernas innehåll bör, när så krävs, problematiseras utifrån jämställdhetssynpunkter.

Grundskoleboken *Samhällskunskap*

Som bäst ur jämställdhetssynpunkt framstår den lilla boken *Samhällskunskap*, avsedd för de första skolåren. Där introduceras från början de fiktiva ”Sam” och ”Sara”, och de följer med genom hela boken, både i text och i teckningar. Jämställdhet tas inte explicit upp någonstans, men det finns en tydlig strävan att ge utrymme åt både flickor och pojkar.

Men det finns ändå vissa brister. På teckningarna i boken råder i stort sett jämvikt mellan flickor och pojkar men på fotografierna förekommer fler pojkar/män än flickor/kvinnor. Det finns också vissa könsstereotyper i de yrken som presenteras – manlig sopåkare, rörmokare och läkare men kvinnlig sjuksköterska.

Vad ordet demokrati innebär illustreras underfundigt i teckningar och ord med demokratin i Aten. Men kvinnors delaktighet i demokratin och arbete för den nämns inte. Man kunde till exempel ha tagit med någon bild av de engelska suffragetterna eller berättat om de svenska kvinnornas arbete för rösträtt.

Familjeformer och förhållanden i olika familjer presenteras på ett bra sätt. Men föräldraledigheten för båda föräldrarna och att de har samma möjlighet att delta i vård om och ansvar för barnen kunde kanske ha funnits med. Familjer där föräldrarna har samma biologiska kön finns inte heller med, lika litet i denna bok som i någon av de andra som ingår i granskningen.

Grundskoleboken *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken*

SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken, avsedd för årskurserna 6–9 i grundskolan, är med sina 457 sidor den mest omfattande boken i granskningen. Den sammantagna bilden blir disparat. Detta har antagligen, liksom ifråga om övriga granskade läromedel i samhällskunskap, att göra med ämnets lösligt sammansatta och splittrade karaktär. Men till skillnad från de båda granskade gymnasieböckerna tycks i *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken* finnas en övergripande

ambition att beakta jämställdhetsaspekter och lyfta fram kvinnors insatser och förhållanden.

Denna ambition märks bland annat i inslag om politik och ekonomi, och i strävan att få med kvinnor som exempel i olika sammanhang. Det märks också redan i bokens innehållsförteckning, där flera rubriker om kvinnor och jämställdhet finns med.

Texter om kvinnor

I boken finns ett uppslag med rubriken "Våld mot kvinnor" som först ger väsentliga fakta och därefter tar upp möjligheterna för kvinnor att skydda sig, berättar om kvinnojourer och om Alla kvinnors hus i Stockholm som ett konkret exempel. Arbetsuppgifterna till avsnittet innehåller både fakta- och diskussionsfrågor. Man saknar dock ett omnämnande av det så kallade hedersvåldet. Men längre fram i boken tas trafficking upp i en ruta som innehåller både fakta och en intervju med en kvinna som arbetar med offer för trafficking.

I huvudkapitlet "Vårt sociala liv" informerar man både om jämställdhetens principiella innebörd och de svårigheter den möter i praktiken – löneskillnader, få kvinnor i chefspositioner, kvinnors större ansvarstagande för hemmet. Föräldraförsäkringen nämns dock inte, vare sig här eller någon annanstans i boken.

I en ruta presenteras viktiga årtal för kvinnors rättigheter i Sverige från 1848 till nutid. Könsegregationen på arbetsmarknaden tas upp i huvudkapitlet "Arbetslivet". Där finns också en ruta som listar "Viktiga jämställdhetsreformer". I arbetsuppgifterna till kapitlet finns frågor om bland annat löneskillnader mellan kvinnor och män, och hur de skulle kunna minskas. Kapitlets sammanfattning tar också upp könsegregation och löneskillnader.

"Kvinnor i politiken" heter en rubrik i huvudkapitlet "Hur styrs Sverige?". Där finns uppgifter om kvinnors andel i riksdag och regering, om den allmänna rösträttens genomförande och när den första kvinnliga ministern utnämndes i en svensk regering. Ingen svensk kvinnlig politiker nämns vid namn, men däremot presenteras en rad kvinnor i andra länder som nått höga positioner.

"Flickor är mindre värda" är en rubrik i kapitlet "Global utveckling". Där ges fakta om flickors och kvinnors ställning i stora delar av världen. En av slutsatserna är att det bästa medlet för att få ned den globala befolkningsökningen är att förbättra kvinnors ställning och se till att fler flickor får utbildning och arbete.

Jämställdhetsaspekter saknas i flera huvudkapitel

I huvudkapitlet "Att delta i samhället" fastslås att demokratin inte har genomförts förrän kvinnorna, och därmed alla, fått rösträtt. Däremot saknar man kvinno- och jämställdhetsaspekter i huvudkapitlet "Vad är politik?", när ideologierna presenteras från 1700-talet och framåt. Kvinnoaspekter och kvinnorörelsen nämns inte överhuvudtaget förrän man behandlar folkrörelser i Sverige och det hävdas, att kvinnorörelsen uppkom först på 1970-talet. Här ger *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken* samma felaktiga bild som de båda gymnasieböckerna.

Jämställdhetsaspekter saknas också så gott som helt i huvudkapitlen "Medier i Sverige" och "Den globala ekonomin" och i kapitlet "Internationell politik". Direkt anmärkningsvärt är att delavsnitt som "Flyktingar i världen", "Invandringen till Sverige" och "Mångkulturellt Sverige" helt saknar kvinno- och jämställdhetsaspekter. Däremot finns viss information om kvinnor och deras förhållanden i utvecklingsländer i kapitlet "Global utveckling".

Liksom i övriga granskade läroböcker finns en övervikt av män bland namngivna personer. Men proportionerna kvinnor/män är något rimligare än i de båda gymnasieböckerna; cirka en tredjedel av namngivna personer i *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken* är kvinnor (26 av 76). Också proportionerna kvinnor/män när det gäller bilder är bättre än i gymnasieböckerna. Men däremot finns samma mönster som i dem: kvinnor visas både i traditionellt kvinnliga sysselsättningar och yrken och i mera "otraditionella", medan männen i huvudsak visas i traditionellt manliga yrken och sysselsättningar.

Cirka 550 arbetsuppgifter; 18 rör kvinnor och jämställdhet

Om kvinnor och jämställdhet alltså lämnas visst utrymme i bokens text och bilder, är de däremot dåligt representerade i såväl arbetsuppgifter som sammanfattningar. Boken innehåller sammanlagt cirka 550 arbetsuppgifter. I dem har jag bara kunnat finna 18 som tar upp jämställdhet och flickors/kvinnors förhållanden. Det motsvarar knappast den information om kvinnor och jämställdhet som finns i boken. Samma förhållande tycks gälla sammanfattningarna. Det innebär, så vitt jag kan bedöma, att de innehåller färre upplysningar med jämställdhetsaspekter än texterna. Man kan notera att större utrymme ägnas åt andra diskrimineringsfrågor, till exempel

rasism, flyktingar och invandrare, men där berörs inte kvinnors förhållanden. Boken nämner ingenstans diskriminering mot homosexuella och tar heller inte upp frågor om sexuell identitet.

Huvudpersonen tenderar att vara en man

SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken har en uppenbar ambition när det gäller att beakta jämställdhetsperspektiv. Men den saknar ändå en grundläggande problematisering av kvinnlighet och manlighet. Den anonyma huvudpersonen tenderar att vara en man, utan att detta någonsin diskuteras eller ifrågasätts, medan kvinnor förbigås eller tas med som något ”extra”, litet utanför det normala. För ett genomfört jämställdhetsperspektiv krävs att man uttalat utgår från att både kvinnor och män, flickor och pojkar, lever i samhället och att det finns anledning att fråga efter jämställdhetsaspekter i många sammanhang.

Lärohandledning till *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken*

Lärohandledning 1 (årskurs 6–7) till *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken* utvecklar i ett fall – våld mot kvinnor – kvinno- och jämställdhetsaspekter på ett utmärkt sätt. Men i övrigt förhåller det sig tyvärr som med lärobokens arbetsuppgifter och sammanfattningar, det vill säga kvinno- och jämställdhetsaspekter finns med i mindre omfattning än i lärobokens text och illustrationer. En användning av lärohandledningen kan ur just den synpunkten faktiskt ge sämre information och kunskaper än enbart användning av läroboken.

Gymnasieboken *Exposé Samhällskunskap A*

I gymnasieboken *Exposé Samhällskunskap A* ses inte flickor/kvinnor som lika självklara huvudpersoner i samhället som pojkar/män. Men jämställdhetsfrågor behandlas på ett par ställen. En av 72 rubriker i bokens innehållsförteckning innehåller begreppet jämställdhet. I detta avsnitt presenteras könsdiskriminering och de instanser som motverkar den i det svenska samhället. Likaså tas sexuell läggning och identitet upp, liksom förbudet mot diskriminering på grund av

sexuell läggning. Också de problem och risker för flickor/kvinnor som kan finnas i vissa invandrarkulturer uppmärksammas.

De svenska kvinnornas emancipationshistoria från år 1900 och framåt listas i en särskild förteckning med årtal. Längre fram i boken tas sexuell identitet och queerteori upp under överrubriken ”Postmoderna ideologier”. *Exposé Samhällskunskap A* är därmed den enda av de här granskade läroböckerna som ger något utrymme att tala om åt homosexualitet och olika sexuella identiteter.

Felaktigt om kvinnorörelsen

I bokens övriga texter förekommer ett könsperspektiv på några ställen, i enstaka påståenden och enstaka frågor. Man kan ibland känna sig tveksam till hur detta sker, till exempel när möjligheten att ta ut de så kallade ”pappamånaderna” beskrivs som ett tvång. Det finns också utelämnanden som ger en falsk bild av verkligheten. Feminism presenteras som en helt ny ideologi uppkommen på 1970-talet. Den kvinnoideologi och kvinnorörelse som växte fram i Europa och USA från 1700-talet och framåt nämns inte, vare sig i presentationen av ideologierna eller i de historiska politiska riktningarna från år 1700 och framåt.

Kvinnorörelsen i Sverige nämns ytterst kortfattat och ges inte samma status som nykterhetsrörelse, frikyrkorörelse och fackföreningsrörelse. Den nämns på ett par rader under ”Övriga folkrörelser” med den felaktiga beskrivningen att den inte arbetade för kvinnornas rösträtt, utan enligt *Exposé Samhällskunskap A* var inriktad på att föra upp ”kvinnofrågor” på den politiska dagordningen. Kapitlen om samhällsekonomi och massmedier saknar kvinno- och jämställdhetsaspekter.

Namngivna personer och på bild

Av de personer som nämns vid namn i boken är 56 män och 11 kvinnor. En viss manlig överrepresentation kan vara rimlig med tanke på den manliga dominansen på framskjutna poster i historien och också i dagens samhälle. Men det finns en lång rad både svenska och utländska kvinnoamn som kunde ha varit med – Indira Gandhi, Margaret Thatcher, Angela Merkel, Tarja Halonen, Alva Myrdal och Karin Söder för att ta några exempel.

Samma övervikt för män finns på bokens fotografier, men framför allt på nio teckningar i färg som är avsedda att illustrera väsentliga samhällsliga funktioner och fenomen. Där förekommer 20 män och 3 kvinnor. Också de roller de intar på teckningarna verkar symptomatiska. En kvinna symboliserar utträdet ur det privata till det offentliga, en äldre svensk tant får vara ett typiskt brottsoffer och den tredje kvinnan symboliserar landstinget som institution. I övrigt är det män som på teckningarna får vara symboler i samband med samhället, massmedia, staten, Riksbanken, kommunerna, samhällsekonomin, ett bokförlag (Bonniers), som rånare och polis, och, kanske mest remarkabelt, som sju partirepresentanter och valarbetare som söker intressera en (manlig) väljare.

Föga om kvinnors förhållanden – eller om manlighet

Jämställdhet definieras i *Exposé Samhällskunskap A* som förbättrade förhållanden för kvinnor, men i det stora hela aktualiseras inte jämställdhet eller ens kvinnors förhållanden i boken. Manlighet och de uttryck manlighet har och ges i samhället/samhällen problematiseras aldrig. När män "tvingas" till föräldraledighet är det långt till föreställningar om jämställdhet som en positiv förändring för män – och barn.

Gymnasieboken *Mittpunkt Samhällskunskap A*

Läroboken *Mittpunkt Samhällskunskap A* är avsedd för gymnasiets A-kurs. I bokens innehållsförteckning finns 102 rubriker. Ingen av dessa innehåller ordet jämställdhet eller kvinna/kvinnor. Tre av många underrubriker som enbart finns i texten handlar om kvinnor och jämställdhet. Under rubriken "Våld mot kvinnor" finns upplysningen, att den farligaste platsen för en kvinna i Sverige är hemmet och att tusentals kvinnor i Sverige förföljs, misshandlas, våldtas och i extrema fall mördas av sina män eller pojkvänner. Också det så kallade hedersvåldet tas upp, och att detta egentligen handlar om männens makt och inte om omsorg om någon "heder". Kvinnojourernas existens och funktioner nämns också. Även om avsnittet är kort, en tredjedels sida, innehåller det väsentlig information.

"Kvinnor och invandrare behövs som poliser" är en annan rubrik. Avsnittets diskussion om huruvida kvinnor och invandrare behövs som poliser tillgodoser också jämställdhetsaspekter. Det illustreras

med en bild på två kvinnliga poliser. Båda dessa ”kvinnorubriker” finns i huvudkapitlet om lagarna och rättssamhället och det är också det avsnitt som kan sägas i någon mer kvalificerad bemärkelse ta upp jämställdhets- och kvinnoaspekter. Mäns i förhållande till kvinnors anmärkningsvärt högre brottslighet tas dock inte upp.

I bokens sista huvudkapitel om den svenska arbetsmarknaden finns rubriken ”Jämställdhetslagen – för samma rättigheter och möjligheter” som en av flera rubriker i avsnittet ”Fyra lagar på arbetsmarknaden”. Här presenteras jämställdhetslagen och man tar särskilt upp likalönsprincipen, möjligheten till positiv särbehandling och förbudet mot sexuella trakasserier. En tillhörande diskussionsfråga gäller om flickor och pojkar behandlas lika i olika sammanhang.

Malplacerad fråga om kvinnors rösträtt

I övrigt finns kvinnor och jämställdhet sporadiskt med, till exempel i presentationen av den atenska demokratin. I ett huvudkapitel om demokrati, diktatur och politiska ideologier finns en tabell med den allmänna rösträttens genomförande i olika länder fördelad på kön. Men när väl den allmänna rösträtten genomförts i Sverige verkar man, liksom i de övriga här granskade läroböckerna, tappa intresset för demokratins fortsatta utveckling. Den allmänna rösträttens sena genomförande i Europa och kvinnornas långt fram i tiden dåliga medborgerliga ställning i flera länder problematiseras därmed aldrig. På den punkten skiljer sig *Mittpunkt Samhällskunskap A* inte från de övriga granskade läroböckerna.

I slutet av avsnittet ställs dock frågan: ”Varför tror du att det tog så lång tid för kvinnorna att få rösträtt?” Men den blir märkligt malplacerad mot det faktum att det inte i boken finns någonting om politiska ideologiers inställning till kvinnor, om kvinnoideologier eller om kvinnorörelse. Med utgångspunkt från de fakta som meddelas i läroboken är den därmed omöjlig att besvara. Feminism och kvinnorörelse nämns, liksom i *Exposé Samhällskunskap A* och i grundskoleboken *SO Direkt. Samhälle. Ämnesboken*, först i nutid under rubriken ”Alternativa ideologier”.

Text om EU och FN saknar jämställdhetsperspektiv

Liksom i *Exposé Samhällskunskap A* saknas i stort sett kvinnor och jämställdhetsaspekter i avsnittet om massmedier. Det kan också synas märkligt när man ställer samman ”Tjejtidningar och herrtidningar” som exempel på populärpress; innehållet i dem torde skilja sig på ett sätt som gör sammanställningen olustig. Kvinnor och jämställdhet lyser även med sin frånvaro i kapitlet om den politiska makten och hur den styr Sverige – kronprinsessan Victoria och Feministiskt initiativ finns dock med. Iögonenfallande är också det minimala utrymme kvinnor och jämställdhet ägnas i huvudkapitlet om den svenska arbetsmarknaden. Avsnitten om internationell politik, FN och EU saknar jämställdhetsperspektiv liksom huvudkapitlet ”Ekonomi – för både privatpersoner och länder”.

Mittpunkt Samhällskunskap A saknar ett kapitel om familjen. Därmed tematiseras aldrig olika familjetyper eller frågor som rör barn och föräldrar som till exempel föräldraförsäkringen.

Namngivna personer och på bild

Namn på personer nämn sällan, sammanlagt 20 gånger. Ett av namnen tillhör en kvinna, kronprinsessan Victoria.

Boken innehåller flera fotografier som visar människor i olika arbeten och situationer. Flickor/kvinnor finns i flera olika sysselsättningar och situationer, flest sådana som kan betraktas som traditionellt kvinnliga. Men det finns också några foton som visar kvinnor i arbeten som kan anses överträda traditionella könsgränser. Ifråga om mannen finns enbart foton av män i traditionellt manliga sysselsättningar och situationer. Liksom för personer nämnda vid namn finns en övervikt för män på foton. Det stämmer väl med bokens generella inriktning, där med något undantag en föregivet könsneutral framställning i själva verket har mannen, manlig verksamhet och ”manligt” tänkande som norm, medan kvinnorna då och då kommer med och framstår som speciella, undantag.

Slutkommentar

Grundskoleboken *Samhällskunskap* för de första skolåren klarar sig utan tvekan bäst i den granskning som här gjorts, främst därför att den självklart utgår från två huvudpersoner, den ena en flicka och den andra en pojke. Sämst klarar de båda gymnasieböckerna en granskning av kvinno- och jämställdhetsaspekter. Man kan fråga sig om detta skulle kunna visa på en sjunkande "jämställdhetstrend" från skolans första klasser till de sista. Men någon sådan slutsats går inte att dra från det material som finns. Möjligen skulle kravet på konkretion i tidigare skolår och den större användningen av fiktiva gestalter kunna medföra, att det blir naturligt att ha med både flickor och pojkar, både kvinnor och män. En utgångspunkt, som man skulle kunna tycka vore självklar även i mer "teoretiska" läroböcker redan utifrån vår grundföreställning om människors lika värde.

Statens offentliga utredningar 2010

Kronologisk förteckning

1. Lätt att göra rätt
– om förmedling av brottsskadestånd. Ju.
2. Ett samlat insolvensförfarande – förslag till ny lag. Ju.
3. Metria – förutsättningar för att ombilda division Metria vid Lantmäteriet till ett statligt ägt aktiebolag. M.
4. Allmänna handlingar i elektronisk form – offentlighet och integritet. Ju.
5. Skolgång för alla barn. U.
6. Kunskapslägesrapport på kärnavfallsområdet 2010
– utmaningar för slutförvarsprogrammet. M.
7. Aktiva åtgärder för att främja lika rättigheter och möjligheter – ett systematiskt målinriktat arbete på tre samhällsområden. IJ.
8. En myndighet för havs- och vattenmiljö. M.
9. Den framtida organisationen för vissa fiskefrågor. Jo.
10. Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia. En granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan. U.
11. Spela samman – en ny modell för statens stöd till regional kulturverksamhet. Ku.
12. I samspel med musiklivet – en ny nationell plattform för musiken. Ku.
13. Upphandling på försvars- och säkerhetsområdet. Fi.
14. Partsinsyn enligt rättegångsbalken. Ju.
15. Kriminella grupperingar – motverka rekrytering och underlätta avhopp. Ju.
16. Sverige för nyanlända. Värden, välfärdsstat, vardagsliv. IJ.
17. Prissatt vatten? M.
18. En reformerad budgetlag. Fi.
19. Lärning – en bro mellan skola och arbetsliv. U.
20. Så enkelt som möjligt för så många som möjligt – från strategi till handling för e-förvaltning. Fi.
21. Bättre marknad för tjänstehundar. Jo.
22. Krigets Lagar – centrala dokument om folkkrätten under väpnad konflikt, neutralitet, ockupation och fredsinsatser. Fö.
23. Tredje sjösäkerhetspaketet. Klassdirektivet, Klassförordningen, Olycksutredningsdirektivet, IMO:s olycksutredningskod. N.
24. Avtalad upphovsrätt. Ju.
25. Viss översyn av verksamhet och organisation på informations säkerhetsområdet. Fö.
26. Flyttningsbidrag och unionsrätten. A.
27. Gemensamt ansvar och gränsöverstigande samarbete inom transportforskningen. N.
28. Vändpunkt Sverige – ett ökat intresse för matematik, naturvetenskap, teknik och IKT. U.
29. En ny förvaltningslag. Ju.
30. Tredje inre marknadspaketet för el och naturgas. Fortsatt europeisk harmonisering. N.
31. Första hjälpen i psykisk hälsa. S.
32. Utrikesförvaltning i världsklass. En mer flexibel utrikesrepresentation. UD.
10. Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i samhällskunskap. En granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan. U.

Statens offentliga utredningar 2010

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

- Lätt att göra rätt
– om förmedling av brottskadestånd. [1]
- Ett samlat insolvensförfarande – förslag till ny lag. [2]
- Allmänna handlingar i elektronisk form
– offentlighet och integritet. [4]
- Partsyn enligt rättegångsbalken. [14]
- Kriminella grupperingar – motverka rekrytering och underlätta avhopp. [15]
- Avtalad upphovsrätt. [24]
- En ny förvaltningslag. [29]

Utrikesdepartementet

- Utrikesförvaltning i världsklass. En mer flexibel utrikesrepresentation. [32]

Försvarsdepartementet

- Krigets Lagar – centrala dokument om folkrätten under väpnad konflikt, neutralitet, ockupation och fredsinsatser. [22]
- Viss översyn av verksamhet och organisation på informationssäkerhetsområdet. [25]

Socialdepartementet

- Första hjälpen i psykisk hälsa. [31]

Finansdepartementet

- Upphandling på försvars- och säkerhetsområdet. [13]
- En reformerad budgetlag. [18]
- Så enkelt som möjligt för så många som möjligt – från strategi till handling för e-förvaltning. [20]

Utbildningsdepartementet

- Skolgång för alla barn. [5]
- Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia. En granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan. [10]

- Lärling – en bro mellan skola och arbetsliv. [19]

- Vändpunkt Sverige – ett ökat intresse för matematik, naturvetenskap, teknik och IKT. [28]

- Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i samhällskunskap. En granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan. [33]

Jordbruksdepartementet

- Den framtida organisationen för vissa fiskefrågor. [9]

- Bättre marknad för tjänstehundar. [21]

Miljödepartementet

- Metria – förutsättningar för att ombilda division Metria vid Lantmäteriet till ett statligt ägt aktiebolag. [3]

- Kunskapslägesrapport på kärnavfallsområdet 2010 – utmaningar för slutförvarsprogrammet. [6]

- En myndighet för havs- och vattenmiljö. [8]

- Prissatt vatten? [17]

Näringsdepartementet

- Tredje sjösäkerhetspaketet. Klassdirektivet, Klassförordningen, Olycksutredningsdirektivet, IMO:s olycksutredningskod. [23]

- Gemensamt ansvar och gränsöverstigande samarbete inom transportforskningen. [27]

- Tredje inre marknadspaketet för el och naturgas. Fortsatt europeisk harmonisering. [30]

Integrations- och jämställdhetsdepartementet

- Aktiva åtgärder för att främja lika rättigheter och möjligheter – ett systematiskt målriktat arbete på tre samhällsområden. [7]

- Sverige för nyanlända. Värden, välfärdsstat, vardagsliv. [16]

Kulturdepartementet

Spela samman – en ny modell för statens stöd till regional kulturverksamhet. [11]

I samspel med musiklivet – en ny nationell plattform för musiken. [12]

Arbetsmarknadsdepartementet

Flyttningsbidrag och unionsrätten. [26]